

EEN OOGGETUIGEVERSLAG

van de torpedering van de Junyo Maru en de
dwangarbeid van de overlevenden aan de
Pakanbaroe Spoorweg

door: F.F.E. von Fuchs

EEN OOGGETUIGEVERSLAG

van de torpedering van de Junyo Maru en
de dwangarbeid van de overlevenden
aan de Pakanbaroe Spoorweg

Friedrich Fedor Ewald von Fuchs, schrijver van dit verslag, werd op 22 juni 1898 geboren te Batavia als ouds. kind van een ex-KNIL-officier van Duitse origine en een Indisch meisje.

Hij was ruim 3 jaar toen zijn vader reeds stierf; zijn moeder bleef achter met drie jonge kinderen.

Ewald v. Fuchs groeide op in het Batavia van Tjallingii's 'Piekerans van een straatlijper'. Hij bezocht de lagere school van de Broeders St. Aloysius aan het Koningsplein en ging daarna naar de K.W. III (Koning Willem III H.B.S.). Deze opleiding heeft hij tot zijn spijt niet kunnen voltooien omdat zijn moeders financiën dat niet toelieten.

Op 16-jarige leeftijd solliciteerde hij naar een betrekking bij de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij en werd aangenomen. In de loop der jaren werkte hij op praktisch alle afdelingen van de KPM. Door zelfstudie bereikte hij tenslotte de functie van adjunct-chef, in welke hoedanigheid hij in 1948 werd gepensioneerd.

Daarna was hij nog op contractuele basis werkzaam bij het (Indonesische) Coprafonds, op scheepvaartgebied, eerst te Makassar (Ujung Pandang) en later in lak... Daar stierf hij - helaas veel te vroeg - op 3 juli 1956.

Verantwoording

18 September 1994 is het vijftig jaar geleden dat de Junyo Maru getorpedeerd werd. Hierbij kwamen duizenden kriegsgevangenen en Indonesische dwangarbeiders (zgn. romoesha's) om het leven. Een ooggetuige heeft deze ramp voor de geschiedenis vastgelegd. Wij hebben gemeend dit verslag in de originele vorm zonder toevoegingen, weglatingen of modernisering van de tekst weer te geven. Gebleken is dat er weer grote belangstelling bestaat voor wat er zich in de jaren 1942-1945 in het toenmalige Nederlands Oost-Indië, onder de Japanse bezetting, heeft afgespeeld.

Tweede druk
Augustus 1994.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de eigenaar.

H. Schönherr - von Fucks

Dit verslag is te verkrijgen tegen
kostprijs + porto + verzendkosten.

H. Schönherr- von Fuchs, Bazuinlaan 139, 2287 ED Rijswijk, tel: 070-3962435
FA. Staas, Cornelis Troostlaan 2, 5591 AK Heeze. 040-2265108
H.E. Esser, van Eesterensingel 214, 2915 AR Alblasserdam.078-6912802

De torpedoramp der "652"

Als historisch verhaal opgedragen aan de nagedachtenis van de duizenden slachtoffers in het algemeen, van de voormalige Bataviase Stadswacht in het bijzonder. Met zoovele andere krijgsgevangenen werd nagenoeg de geheel "Stadswacht "Batavia" op den 13den September 1944 te Tandjong Priok met onbekende bestemming ingescheept aan boord van een transportschip, dragend het nummer 652 en naderhand geïdentificeerd als het Japansche stoomschip "Junyo Maru". Zij werden drie dagen later, op den 18den September, in den Indischen Oceaan ter hoogte van het plaatsje Moko-Moko ter Westkust van Sumatra door een onderzeeboot van onbekende nationaliteit getorpedeerd.

Voorwoord van den Schrijver.

De talloos vele verzoeken om inlichtingen welke mij - als een der weinige overlevenden van deze ramp - na mijne terugkomst uit Japansche krijgsgevangenschap van nagelaten betrekkingen der slachtoffers bereikten, hebben mij er toe doen besluiten ten behoeve van hân die er meer van wensden te weten, mijne waarnemingen en belevnissen op schrift te stellen.

Allen die dit relaas zullen zien of hooren lezen wil ik er echter op voorbereiden, dat hetgeen ik volgen laat een hard verhaal zal zijn van alles wat wij, krijgsgevangenen, in werkelijkheid ondervonden, zonder verbloeming of verzwijging van feiten en gebeurtenissen welke in gruwelijkheid en verschrikking wellicht alleen haat weerga vinden in de folteringen, welke zoo velen onzer in den Japanschen bezettingstijd bij de beruchte Kenpeitai moesten ondergaan. Namen van omgekomenen, noch van hen die naderhand bezweken aan de gevolgen van de ramp, zal ik hier noemen, noch van nabestaanden die van gevoelen zijn dat kennismaking van hetgeen er voorgevallen is reeds afbreuk zou kunnen doen aan eene prettige herinnering aan hunne dierbaren, zou ik willen raden het lezen hiér te staken. In elk geval moeten zij er den schrijver geen verwijt van maken, indien zij er spijt van mochten krijgen over deze waarschuwing te hebben heengestapt.

Stadswacht-Sergeant
Stb No. 8598.

Batavia-Centrum, Februari 1946.

De Ramp en haar Gevolgen.

Verzameld uit verscheidene andere intemeerings- en krijgsgevangen kampen op Java, werden in de loop van de maand Augustus en in de eerste weken van September 1944 uit de in het kampement van het voormalige Xc Bataljon der infanterie te Batavia aanwezige ± 4000 krijgsgevangenen twee "transporten", twee "drafts" voor afvoer naar den overval gevormd. Een van de 1100 man, hoofdzakelijk uit Gezagvoerders, Stuurlieden en Werktuigkundigen ter Koopvaardij, aangevuld met een klein deel van de Bataviasche Stadswacht en andere militairen; een tweede van 1600 P.O.W.'s samengesteld uit de overgrote meerderheid van de vroegere Stadswacht, Landstormers, Miliciens, Beroepsmilitairen, Engelschen, Aussies en Amerikanen en ten slotte een aantal burger-krijgsgevangenen zoals jongere Stuurlieden en Werktuigkundigen, alsmede lager Scheepvaart-personeel, zooals bootslieden, matrozen, machinedrijvers, enz. Ook onze Koninklijke Marine was goed vertegenwoordigd, terwijl zeker niet vergeten mag worden het contingent van ruim 300 man Ambonneesche en Menadonesche militairen en gepensioneerden; kerels, die getoond hadden ook onder de meest benarde omstandigheden getrouw te willen blijven aan de Nederlandsche Vlag en hun Oranjestad. Mannen, die niet gezwicht waren voor de Japansche verlokkingen om voor geld en goede voeding als Hei-Ho dienst te nemen, aldus een krijgsgevangenen-leven van zwoegen en ontberingen verkiezend boven eedbreuk van den militair.

De vijand had hen aan laten treden, had hen toegesproken, had hun voorgehouden dat zij dan onmiddellijk uit krijgsgevangenschap ontslagen zouden kunnen worden en *weer* als vrije mannen bij vrouw en kinderen zouden mogen wonen.

"Tida maoe"... kort en bondig, als uit één mond en zij maakten rechtsom-keert! De Nipponsche vogelaar kreeg alleen maar zooveel honderd groene ruggen te bewonderen....

Voorwaar, een eere-salut aan hen - zoo zij ten onder gingen of nog in leven mogen zijn- is hier allerminst misplaatst.
Mannen! Soldáten!

Er waren onder de 1600 man ook velen die reeds eender buiten lava in

krijgsgevangenschap gezeten hadden; die van Flores, Ambon en Haroekoe waren teruggekeerd, alwaar zij honderden en nogmaals honderden makkers hadden moeten achterlaten omdat dezen de mishandelingen en het uithongerings-proces van den overheerscher niet hadden doorstaan. De teruggekomenen wisten te vertellen van de verschrikkingen van een zeetransport onder voortdurend gevaar van torpedeering en bombardementen uit de lucht; zij kenden reeds de Japansche methoden van "accommoderen." van krijgsgevangenen, wékenlang in afgesloten ruimten zonder ventilatie, slechte voeding en weinig drinken, zij wisten wat hun opnieuw te wachten stond wanneer de "draft" eenmaal weer opweg zou zijn met onbekende bestemming, wanneer hun schip weer buitengaats zou zijn ten prooi aan geallieerde duikboten en bommenwerpers, bemand met strijders van wier vermetelheid onze jongens in het Oostelijk deel van onzen Archipel zoo menig staaltje hadden meegemaakt. Zij werden niet gelóófd, zij werden voor opscheppers gehouden, zij werden er zoowaar op aangezien er behagen in te scheppen, indien anderen zich door hun verhalen wat angstig lieten maken....

Zij wisten helaas beter!

In den na-nacht van den 12en September marcheerde de "draft" van 1100 man gepakten gezakt de poort uit van het Xe Bataljon; waarheen was niet bekend. Meesters waren de Japanners in het geheimhouden en camoufleren van bewegingen, waarvan zij niet wenschten dat hun vijand er den neus van kreeg. Van die elfhonderd man waren de veldklamboes ingenomen; dekens daarentegen hadden zij verstrékt gekregen.

De suggestie werd daarmee gewekt, dat de "draft" naar muskietenvrije gematigde, of misschien zelfs naar koude luchtstreken vertrekken zou. Was het Formosa? of Japan? Zou het de Preanger wezen? Alles was waarschijnlijk, alles mogelijk, waar wéten deed alleen de Jap; als hij tenminste hoog genoeg was! En een vol jaar later, eerst na de zoo lang verbeide Japansche capitulatie, ontmoetten de overlevenden van de "draft" die drie dagen later eveneens met onbekende bestemming de kazerne-poort uitmarcheerde, te Singapore hunne bekende, wien zij op 12 September 1944 voor het laatst de hand ten afscheid drukten! Met een kuststoomertje was de eerste "draft" van Tandjong-Prók eerst vervoerd geweest naar Poeloe Damar, een klein eilandje tegenover Singapore-island, vanwaar men later naar Singapore zélve werd gebracht. Of het innemen van de klamboes en het verstrekken van de dekens vóór vertrek uit het Xe Bataljon een

maatregel was geweest van camouflage dan wel, of in het oorspronkelijke reisplan naar het hoge Noorden door onvoorziene omstandigheden onderweg verandering was gekomen, dat kon men niet vertellen. Wel, dat op Poeloe Damar de klamboes zéér werden gemist....

Japansche voorbedachten rade?

Reeds gedurende eenigen tijd hadden de Jappen hun "zenuwenoorlog" tegen de P.O.W.'s gevoerd. Nú eens was er sprake van vertrek en dan weer niet. Zoo "evaporeerden" zij met allerlei kleinigheden steeds hunne schijnbedoelingen. Een heelen tijd werden de krijgsgevangenen met rust gelaten; de corveeën hadden hun normaal verloop en zelfs het éten gaf geen aanleiding tot vermoedens. Plotseling: "dysentrie-parade" met de cellophane-papertjes in de hand; het rantsoen werd bijna verdubbeld; er werden staten opgemaakt van hèn die geacht konden worden een zee-transport van ongeveer een maand te zullen verdragen!

Zou het er nu werkelijk toch van komen? De Engelsche Kamp-Commandant karakteriseerde de spanning met:

The draft was asleep but has opened an eye now

En in de nacht van 12 September kroop "draft number one" als een reusachtige boa-constrictor haar hol uit.

Quo Vadis?

Na eenige "proef-opstellingen" overdag en 's avonds werd, vroeg in den morgen van den 15en September, eindelijk ook voor de tweede draft van 1600 man het aantreden voor vertrek geblazen. De van de voorgangers afgepakte klamboes waren den mannen van deze latere draft verstrekt, een indicatie dus - volgens Westerse begrippen - dat hún voorland een muskieten-oord zou zijn! De zorgzaamheid der Jappen op dit punt was echter te aandoenlijk om aan de wèrkelijke bedoelingen niet te twijfelen.

Jongere, "fite" ingedeelden werden bij tientallen tegelijk door het Japansche kamp-commando uit de draft gelicht; oude, zieke, jazelfs kréupele "reservisten" (door den Medischen Dienst achter de hand gehouden om alleen in uiterste noodzaak in te laten vallen) werden te

kwader ure door den Jap. Sendiri opgecommandeerd om op transport te gaan. De zaak zat zóó, dat de Japanners - achterdochtig als zij altijd waren - vermoedden dat de (niet Japansche) doktoren met voordacht de jongeren hadden uitgekozen om tijdens het transport of in het nieuwe, het toekomstige kamp een potentieel element voor eventueel verzet te vormen. Daarom werden door den vijand juist de nonvaleurs ingezet, terwijl vele krachtige jongeren te Batavia achter gehouden werden. De bewoners van het Xe Bataljon waren naar medische bevinding in vier groepen geclassificeerd: A, B, C en X., naar gelang van den graad welke bepaald werd door gestel, leeftijd en gezondheid als componenten. Zoo waren groepen A en B de sterkten en gezonden, groep C bestond uit ongeschikten, terwijl in groep X uitsluitend zieken en invaliden zaten. Deze medische groepeerings met voeten tredend, recruteerden de Jappen kort voor vertrek juist zooveel mogelijk deelnemers uit de categorieën C en X. Ouden van dagen en gebrekkigen zag men in de gelederen strompelen, zieken wonden op baren meêgedragen.

Alhoewel ook de "reservisten" instructie hadden voor "stand by" werd door hunne nadere aanwijzing zoo op het laatste nippertje verwarring teweeg gebracht; verwarring in dier voege, dat men van elkander naderhand niet meer precies kon weten wie er wel en wie er niet waren meêgegaan; ook al, omdat de omstandigheden waaronder en de wijze waarop men afmarcheerde, met den trein getransporteerd en ten slotte per schip vervoerd werd "ontmoetingen" met vrienden en bekenden onderweg vrijwel onmogelijk maakten.

Reeds onder den marsch van het kampement naar het station Sênèn vielen velen uit als gevolg van overbelasting met bagage. Veel kostbare barang werd aan kant gedaan, de eigenaren moesten door kameraden worden voortgedragen. Een welhaast onafzienbare stoet van donkere schimmen bewoog zich voort langs de onverlichte straten in den nacht; alleen de dreun van de honderden paar schoenen en het gekklok der klompen van hen die geen behoorlijk schoeisel meer bezaten, was hoorbaar op den harden asphalt-weg, nu en dan gestoord slechts door hoesten en gekuch. Men lachte niet meer en men sprak niet meer, want een ieder scheen begaan met eigen lot en verwijfde in gedachten thuis bij vrouw en kroost, nu het er werkelijk op begon te lijken, dat men van Java zou worden weggevoerd. Langs het militaire hospitaal, langs Kwitang, dwars over het Kramat-plein en dan ten slotte door den passer van Senen met zijn zoeten

vruchtgeur en hier en daar een walmend lampje brandend in een kraampje. Het vroege passer-volk was al óp en sloeg zwiwend den optocht gade langs den weg, van waar het door het Japansche geleide met bajonet en zwaard opzij gedreven werd als men in zijn nieuwsgierigheid te ver naar vóren getreden was. Elk contact met de bevolking door wier tussschenkomst wellicht berichten "naar huis" gezonden zouden kunnen worden werd hierdoor energiek verstoord, zoodat de Europeesche burgerij in Java's hoofdstad van het vertrek der Stadswacht en andere militairen geen kernis kreeg. In den loop van de laatste weken van het verblijf in het Xe Bataljon als "doorgangskamp" hadden velen bij de corveeën buiten in de Stad gelegenheid gehad hunne geliefden toe te wuiven, hen hier en daar zelfs te ontmoeten. Bij de indeeling van de corveeën werd door de eigen officieren en andere leiders veelal op sympathieke wijze zooveel mogelijk met ieders "belangen" rekening gehouden en zoo gevoeld het dat menigeen zijn vrouw en kinderen op afgesproken plaatsen kreeg te zien, wanneer hij zich - onder toezicht van de Japanners of Hei-Ho-soldaten - naar het corvee begaf, óf daarvan 's middags terug naar de kazerne keerde. Wel zullen de gezinnen dus na 15 September die ontmoetingen hebben gemist en hunne conclusies getrokken, althans vermoédens gekregen hebben, doch het was aan eenen kant maar goed, dat zij omtrent het vertrek niets positiefs te weten waren gekomen. Bij de mare later hier op Java over de plaats gevonden torpedeering zou menige Bataviasche vrouw van angst en twijfel wellicht krankzinnig zijn geworden.

Nog bij het donker werd het station bereikt van waar na eenig wachten de reis per "Niptour" werd aanvaard. Vijf-en-zestig man gepèrst met barang in een 4e klas-wagon voor officieel 48 passagiers in den goeden, ouden, Néderlandschen tijd; geblindeerd nu daarenbóven. Welke richting? Tandjong-Priok of werd het Meester-Cornelis? Er werden weddenschappen afgesloten, om 'n broodje. De locomotief werd aangekoppeld aan het Noordelijke einde van den trein. Men wilde er niet aan denken; in 's hemelsnaam geen zééreis! Onverwachts een fiksche ruk; de P.O.W.'s tuimelden van de banken. Dan met horten en stooten vóóruit.

Station Kerrajoran hoorde men in de stikdonkere, geblindeerde wagons "passeeren"; de bocht van Antjal werd "gevoeld".

Dus tòch! Toch Tandjong-Priok dus!

De Unie-kampong als verblijf op Java was nòg een kans.....

Maar de stemming: (on)uitgesproken "down".

Vóór zonsopgang nog aan het kopstation Tandjong-Priok gearriveerd, werd er onmiddellijk naar de derde binnenhaven in marschverband gelopen. Ook tóen weer uitvallers met verlies van goederen welke zóó in handen vielen van Japansche en àndere hyena's, die zich er vlót over ontfermden.

Kort na den eersten trein kwam er een tweede binnen met 700 krijgsgevangenen uit het kamp "Kampong Makassar", aan den Buitenzorgschenweg. Ook bij dat transport een bonte mengeling van Aussies en Amerikanen, Landstormers, Beroeps-soldaten. Miliciens, kortom van alles wat de Japanners op Java en overal elders in hun eerste overwinningsperiode levend in handen gekregen hadden. De draft bestond op Priok dus uit 2300 krijgsgevangenen; 1600 uit het Xe Bataljon, 700 afkomstig van "Kampong Makassar". Krijgsgevangenen! Niét militairen! Want niét àllen waren zij soldaat geweest; niét àllen hadden zij wapenen gedragen. Velen hadden deel uitgemaakt van een vernielingsploeg, of zij hadden gevaren..... ter koopvaardij!

Opgesteld achter de hangars der Java-China-Japan Lijn, bleven de manschappen van 's morgens vroeg tot 's middags half twee staan wachten, gebelakerd in de zon bij een atmosfeer trillend van de hitte.

Het compagnies-verband werd na appèl verbroken; de groepen werden opgelost en een ieder kon, binnen de grenzen van een afgezet gebied, zijns weegs weer gaan. Tegen tiene passeerden eindeloze rijen koelies door mandoers en Jappen voortgezweept; zij kwamen uit de richting Kampong Kodja en werden net als de P.O.W.'s achter de hangars aan de derde binnenhaven verzameld en voor telling opgesteld.

Hongerig en met droge kelen wachtten allen op het embarquement dat eindelijk plaats vond toen het schip gereed was met de lading. De militaire draft liep de trappen op van het àchterschip; de ruim 4200 Javaansche koelies werden in het vóórschip, in de "bak" dus vóór de commando-brug, ondergebracht. Zij kwamen daar te liggen op het ijzeren dek en in de

ruimen, of juist uitgedrukt, zij kwamen daar te hurken en te staan, want evenmin als de krijgsgevangenen in het achterschip, hadden de geronselde, sterk vermagerde koelies plaats om languit te kunnen liggen, of zelfs maar met opgetrokken knieën.

Het rantsoen dat zij hadden meegekregen bestond uit een miniatuurkorfje met rijst en zoute visch; dat der krijgsgevangenen was een broodje, uit dedek en Asiameel. Zóó uitgehongerd toonden zich de koelies, dat alle mandjes rijst reeds vóór het aanboord gaan ledig waren, terwijl om de bróódjes als om strijd gebedeld werd.

De "lotsverbondenheid" met uitzicht op een zee-transport in oorlogstijd leidde tot milde gaven. Zelf nog tamelijk goed gevoed geweest in het Xe Bataljon, stonden de militairen hun broodjes aan de koelies af, de arme, uitgemergelde knapen, ja kinderen nog van 12 of ten hoogste 14 jaar. Als merkwaardige bijzonderheid zij hier vermeld, dat een der koelies gek was geworden en in zijn krankzinnigheid - al tandakkend end gesticuleerend - luidkeels verkondigde dat het groote schip door "Amerika" zou worden gebombardeerd. Hij weigerde pertinent de sloop te beklimmen en was zelfs met geen stok of bajonet aan boord te krijgen. Ten slotte kreeg de man zijn zin; hij bleef achter tot verwondering van een ieder die geen Japanner was, of niet Japansch vermocht te denken. Onberekenbaar waren de Nippen in ieder opzicht; zij reageerden nóóit op de wijze welke Westelingen wel verwachtten.

Zoals gezegd, de krijgsgevangenen kwamen in het achterschip; aan dek zoowel als in de ruimen. Scheepvaart-technisch béter uitgedrukt, in het tusschendek. Hetzelfde gebeurde met de barang. In het ònderruim zat lading. Een gedeelte der bagage ging het ruim in, de rest werd aan dek, aan stuurboord en aan bakboord, tegen de verschansing ópgestuwd. In het tusschendek waren bamboe-stellages aangebracht om de accommodatie-capaciteit te vergroeten, doch desondanks zaten de passagiers zoowel boven als beneden als haringen in een ton. Uit de omstandigheid, dat hònderden zich in een stáánplaats moesten schikken, meenden optimisten af te mogen leiden dat het een zereis werd van "enkele uurtes" maar. Men dacht aan Zuid-Sumatra, aan Oosthaven en aan Cheribon (!) als ontschepingshaven. Met de mentaliteit van den Aziatischen overheerscher bleken dezulken nog maar zéér weinig vertrouwd!

Behalve de bemanning en het Japansche gewapende gelcide, waren er

dus 2300 krijgsgevangenen en 4200 koelies. - 6500 zielen aanboord van het naar taxatie 7 à 8000 tons groote stoomschip dat - de donkergrijze camouflage-kleur ten spijt - kennelijk een oude Blue-Funnel-Liner was: waarschijnlijk één der tot zinken gebrachte, doch door de Japs geborgen schepen. De zwaar-doorroeste romp, luikhoofden, trapleuningen en-zoo-voorts leidden de conclusies althans in deze richting. De naam was nergens te bekenen; wel zag men een koperen plaat tegen de campagne, waarop nog vaag te lezen stond, dat het schip in 1908 te Liverpool was gebouwd. Doch ook dat kon camouflage zijn! Uit ko lengruis aan dek en in de ruimen viel op te maken, dat de oude Oceaner kon te voren nog met kólen had gevaren, terwijl rijst- en suikerveegsel om de luikhoofden er op duidde dat het schip te Priok in belading was geweest. Wat diep in het ruim, Onder de rijst- en suikerlading zich bevond liet men een en ander raden! De boot lag zeer diep op het water, het Plimsollmerk was niet te zien.....

Meer en meer maakte men gissingen over de destinatie. Mandoers hadden verteld, dat de koelies voor de Sawah-Loento-mijn geworven waren. Padang als haven van ontschepping was dus zoo onwaarschijnlijk niet, want ook de suiker en de rijst konden zeer wel voor Sumatra's Westkust zijn bestemd: maar het zou natuurlijk ook heel best Oosthaven kunnen zijn. In elk geval niet Singapore of Noordelijker gelegen havens, want hoe zouden anders de Sawah Loento- koelies hun eindbestemming bereiken moeten? Aangenomen dan althijl, dat de mandoers de waarheid spraken ..... voor zooverre zij zelve niet door de Japs waren beetgenomen !

's Middags klokke 3 werd van de kade verstoemd naar de reede, met ligplaats voor de pieren en met kop-Noord ten anker. Tenten of zeilen waren niet gespannen; 'mals ton daar aan dek overdag aan de zonnestralen was blootgesteld, zoo keek men 's nachts op naar de sterren. Als reddingsmiddelen hingen twee oude sloepen aan de davits buiten boord ter hoogte van de brug; één aan bakboord en één aan stuurboord. Dan lagen hier en daar aan dek de bekende, vierkante, houten raamwerkvlotten opgestapeld, maar daarmee is ook alles genoemd wat er aan reddingsmiddelen voor de niet-betalende 'passagiers aan boord aanwezig was. Geen reddings-gordels en géén boeien, geen nood-rantsoenen en drinkwater-tonnen voor een onverhoopte ramp. De Japanners daarentegen droegen waterdichte zakjes bij zich, gevuld met spijs en drank en liepen reeds vanaf het moment van ontmeering in hun zwemvest rond.

De traditioneels gele helden

Of dat een kwestie was van Japansche discipline dan wel van Japansch bijgeloof (het schip droeg bij den schoorsteen aan beide zijden op een reusachtig wit geschilderd bord het nummer "652", som der cijfers 13!) blijve hier een open vraag, maar bemoeidigend voor de krijgsgevangenen zonder voldoende reddings-middelen was het Japansche schouwspel zeker niet. Mogelijk ook was het weer één van die geraffineerde middelen van moréle kwelling; de mannen moesten worden bang gemaakt!

Ondanks alles wat van hém werd ondervonden, worde hier gestreefd naar een objectieve beoordeeling en waardeering van wat de vijand tijdens krijgsgevangenschap gedaan en nagelaten heeft. Op zijn credit dient gezet, dat de vóeding aan boord der "652" niéts te wenschen liet. Reeds het eerste middagmaal ter reede Priok was goed van samenstelling en overvloedig. Ook de volgende dagen - onder stoom - had men in dat opzicht niet te klagen. Het eten was méér en beter dan in het Xe bataljon. Niét hetzelfde kan gezegd van de hygiéne, om van de zooeven ter loops reeds beschreven "accommodatie" maar te zwijgen. Drinkwater werd tot het uiterste gerantsoeneerd, was zilt van smaak en bruin van kleur. Het werd aan dek en in de ruimen tweemaal daags "geserveerd" uit emmers en oude blikken, welke 's nachts - nolens volens - werden misbruikt voor passagiers benedendek, die in hoogsten nood het stik-donkere ruim (het schip voer met gedooft lichten) niet verlaten konden om den weg te vinden naar de buitenboords aan touwen hangende, uit kistenhout getimmerde "gemakken". Ook voor de distributie van het eten overdag moest van diezelfde "gamellen" worden gebruik gemaakt en als er dan wordt bijgedacht dat er onder de manschappen verscheidene dysentrie-patiënten zich bevonden, dan vergt het geen fantasie-vermogen om zich een juist beeld van het besmettingsgevaar te vormen. Op dit stramien voort bordurend zou een treffend tafereel van de hygiénischen toestand aan boord te geven zijn, maar het feitenmateriaal zou de stof óók kunnen leveren voor een kleurige, niet zeer welriekend aquarel. Van baden of verfrischen was geen sprake; waschwater was niet beschikbaar en het kolenstof uit den zwaar-rookenden schoorsteen zette zich onafgebroken op het lijf en op de kleeren af, zoodat men zienderoogen in een staat van verregaande vervuiling kwam te geraken.

Het eerste incident aan boord deed zich reeds in Batavia baai voor.

Een van de Nederlandsche krijgsgevangenen had zich ongemerkt te water weten te begeven en werd door het Japansche hewakings-personeel niet eerder opgemerkt dan toen hij zich zwemmend reeds eenige honderden meters verwijderd had. Een peleton legde voor een salvo op hem aan, doch de Gezagvoerder besloot juist op tijd een sloep te strijken om den vluchteling aan boord te halen. Dit was binnen een half uur volbracht, de man werd "afgedroogd", maar dan op Japansche wijze en hij werd geboeid in het cadot geworpen..... om er nimmer weer uit te gaan! De Japanners zouden geen Japanners zijn, indien de P.O.W.'s van de ondoordachte ontvluchttings-poging van hun makker geen terugslag ondervonden. Méér nog dan te voren werden zij in hun bewegingsvrijheid ingesnoerd, want allen aan dek werden in het ruim geslagen, de luiken dichtgelegd, maar de hellepoort dier onderwereld werd na enkele uren Goddank heropend, mèt de waarschuwing evenwel dat een ieder, die zonder toestemming (om van de "kisten" buitenboord gebruik te maken) zich binnen twee meter van de verschansing af begeven zou, zonder pardon zou worden neergeknald. Maar ook de Hollanders zouden geen Hollanders zijn geweest, indien zij niet voetje voor voetje gewaagd zouden hebben de perken te verruimen. Zoo vlakten de verscherpte maatregelen langzaam af en de Japs hadden het incident vergeten.

Den 15en September om 3 uur n.m. van de J.C.J.L.-kade naar buiten verstoemd, bleef het schip 24 uren voor de pieren liggen, om dus eerst den 16en namiddag daadwerkelijk te vertrekken; koers pól West. Den nacht van overliggen te Tandjong-Priok Mach den morgen daarop volgend, nóch later overdag, is er uit den aard van de beschreven accommodatie-omstandigheden van slapen iets gekomen; het tweede slapeloze etmaal dus, want ook in den nacht van vertrek in het Xe Bataljon was slapen, in verband met de voorbereidselen en de verhuizingen van de eene barak naar de andere en terug, volkomen onmogelijk geweest.

Den tweeden nacht aan boord, stoomend door Straat Soenda, van hetzelfde laken een pak. Zittend, hurkend, staand of schuvelend-loopend in de queue.....

Den 17en 's morgens werd Vlakke Hoek voorbij gestoomd, koers N.W., langzaam en zigzag varend; de machines liepen uiterst soepel, doch het afgeladen schip lag "wreed" op het water, met een zeer hoog meta centrum. Het bleek, dat het schip behalve door vliegtuigen ook door

twee kleine oorlogsbodems werd geconvoeerd: een corvet aan b.b.-voorlijk en ren gun-boot b.b.-achterlijk, op ongeveer een halven mijl van den stoomer af. Tegen den middag was, bij helder zonnig weer, van den Sumatra-wal en de hooge Boekit-Barisan niets meer te zien. In den loop van den dag waren vele overboord gezette lijken van aan boord gestorven koelies voorbij gevaren, maar ook de P.O.W.'s hadden van hun transport reeds eenige aan dysenterie en tengevolge van de onhoudbare hitte onderdeks overleden makkers aan de baren afgestaan.

Hadden zij de vorige nachten wat het weer betrof gebóft, den derden nacht aan boord, die van 17 op 18 September, werden zij door noodweer overvallen. Aan dek waren allen nat; het regenwater droop hun van de kleeren nauwelijks van de eerste bui door den ijzigkouden wind ópgedroogd, kwam een tweede dichte regen op hen neer. Velen bibberden en beefden van de kou. Dóódvermoed door gebrek aan slaap, uitgeput door de spanning van angst voor topedeering, begon menigeen al wartaal uit te kramen. Er wáren er die in allen ernst om patjols en spáden vroegen..... om den "bandjir" te helpen stuiten; er wáren er die zich zittend waanden niet aan boord van het schip dat hun vervoerde, maar aan een sáwahrand, waarbij het irrigatie-water hun over rug en been, liep

En het wisselend spel van buien van guren wind zette zich den geheelen nacht maar voort. Niemand dacht meer dát te overleven. Als schrille tegenstelling met den nacht, den 18en September een dag van wolkenloozen hemel, maar van groote hitte tevens aan dek en in de ruimen. Wel bleek toen zónneklaar dat de mensch toch veel verdragen kon.

Groote gebeurtenissen werpen hun schaduw vooruit.....

Het was dien dag een op-éénvolging van incidenten. Door een misverstand waren lichte ongeregelheden voorgekomen tusschen Minahassers en andere militairen. Kort daarop stortte in het tussendek een bamboe-stelling in, met als gevolg: dooden en gewonden. Een begin van brand later op den dag, veroorzaakt door een onachtzaam weg geworpen cigaret. Slechts door wérpen van bagage kon het vuur bedwongen worden; een brandslang bleek niet voor de hand.

Tegen 5 uur 's middags (Onzen tijd) begon de licht weer te betrekken. Vreezend een herhaling van een nachtelijk regenbad, trachtten vele

dekpassagiers beneden een tampatje te vinden. Inderdaad wáren er zitplaatsen vacant gekomen, omdat velen uit het tusschendek voor een staanplaats bóven hun heeten zetel benédén hadden prijs gegeven, maar weinig konden zij vermoeden, dat zij juist daardoor een wissel dood in het sombere ruim zouden ontgaan. Ongeveer om half zes een hevige explosie in het vóórschip. Over de brug heen zag men menschelijke lichamen, spaanders, planken, balken enz. hóóg de lucht in vliegen en weder vallen. Doodsche stilte op het schip. De Japansche gezagvoerder loog in het Engelsch van de brug naar achteren: "be quiet, brake-down engines". Maar a.h.w. dezen snellen léugen te achterhalen, kwam oogenblikkelijk daarop - in den vorm van een tweéde ontploffing - de harde wáárheid naar voren: dit maal in het achterschip, in het ruim, dat zooveel juist hadden verlaten, maar waarin toch nog zooveel anderen waren blijven zitten. De spaanders vlogen aan dek den menschen om de ooren, het was evident dat het transport een torpedo-aanval met twee juwéekjes van voltreffers had gehad. Vreemd, misschien zelfs wat hinderlijk en profaan, zal deze opmerking in het kader van het vorenstaande en van wat hier volgen gaat den Lezers schijnen. Toch geeft zij den overheerschenden indruk weer, welke zich op het moment der torpedering van velen meester maakte. Nog niet beseffend wat den passagiers boven het hoofd hing, of beter gezegd: dat de bodem waarop zij stonden binnen enkele minuten onder hun voeten wég zou zinken, verdiepten zij zich in de vraag: of het een Engelsche, een Amerikaansche, een Néderlandsche of..... misschien wel een Japánsche onderzeeër was geweest. De Britten meenden dadelijk met groote stelligheid te mogen zeggen, a Dutch! Iets specifieks "Dutch" betoogden zij, om niet te volstaan met één torpedo op een weerloos schip! Een uitspraak, welke uiteraard voor rekening van die geallieerde broeders gelaten wordt; afgezien nog van het feit, dat 't schip niet weerloos wás. Geconvoyeerd én kanonnen bovendien aan dek.

Een bekend N.S.B.-er sprak luide schande, dat de P.O.W.'s door eigen bóndgenooten "naar den kelder werden gestuurd". Vergetend, of misschien ook niet vergetend, dat die bondgenoten, zelfs indien zij door hun voortreffelijke spionnagedienst gewéten hadden dat hunne eigen krijgsgevangenen zich aan boord van het Japanschen schip bevonden, niet anders hadden kunnen doen dan hen meedoogenloos te torpedeeren. Immers, zouden zij vijandelijke schepen- waarvan zij overtuigd waren dat deze bevriende krijgsgevangenen vervoerden - ongemeoid passeeren laten dan zouden zij met die gedragslijn den vijand de gelegenheid openen tot elk

vervoer van contrabande, van oorlogsmaterieel en van troepen, "gedekt" door krijgsgevangenen!

De N.S.B.-er is verdronken.

Voor de conclusie ten nadeele, of wil men: ten vóórdeele van een Japánschen onderzeeër pleitte een Aussie: "To get rid of the P.O.W.'s". Vreemd, dat men niemand aan een Dúitsche U-Boot hoorde denken; wat natuurlijke óók wel mogelijk was geweest.

Deze levendige discussies onder zóó tragische omstandigheden worden hier gereleveerd, om een indruk te geven van de oorspronkelijke kalmte onder de getorpedeerden, zoolang het schip nog geen neiging tot zinken vertoonde, zoolang het gelijklastig - dus volmaakt horizontaal - op het water dreef. Men merkte daardoor niet, dat de boot langzaam dieper kwam te liggen en men vertrouwde op de waterdichte schotten. 'n Oeroud geborgen wrák, door de Jappen opnieuw in de vaart gebracht; 'n dóórgeroest casco - waarin men om zoo te zeggen met den vinger een gat kon stooten - en dán blijven drijven op goedwerkende waterdichte schotten!

Welk een utopie!

Zelfs toen de machines waren afgezet, toen stoom werd afgeblazen, toen de sirenen loeiden als zong het schip haar zwanenzang zelfs toén bewaarde men nóg zijn kalmte. Er werd begonnen met de vlotten over boord te zetten, velen begonnen zich te ontkleeden en zich van alles te ondoen wat het zwemmen belemmeren kon. Uit het ruim, waarin de tweede torpedo was ontploft, klonken echter reeds de angstkreten van de eerste gewonden, die in het stijgende water dreigden te verstikken. De ongedeerden trachten hen te helpen, aan de dóóden viel niets meer te doen.

Niet zoodra begon het schip "elevatie" te krijgen, of een paniek brak los, Eerst in het ruim, waar de één den ander met stukken hout en ijzer neersloeg om het eerste boven te kunnen zijn; later ook aan dek, maar dat was in een minimum.. van tijd leeg en verlaten. In het wilde weg was men aan stuurboord en aan bakboord over de verschansing heen gesprongen, geen acht slaand op het gevaar van de láter op hen neerkomende vlotten. Zoo zijn er tallozen omgekomen, nog, vóór zij de reeds drijvende vlotten hadden bereikt.

Van de Japanners was aan dek niet één meer te bekennen; zij waren naar de brug gesnel om zich in de sloepen te begeven en trokken zich van de gevangenen plotseling niets meer aan. De geboeide in het cachot vergeten
.....

Vanaf de vlotten was waar te nemen hoe hóóg de neus van den zielogenden reus zich reeds hoven water had verheven. Aan stuurboord, ter hoogte van de voormast, was het gat te zien van den éérsten inslag; een groot, driehoekig gat, met een doorsnee van naar schatting 7 meter. De inslag bij het áchterschip dat reeds zóó diep in het water stak dat de campagne niet meer was te zien, bleef uiteraard voor het oog verborgen. Langzaam maar onweerstaanbaar vergrootte zich de elevatie. Het vóórdek van het "drie-eilanden"-schip werd óver de brug heen beter zichtbaar en de duizenden koelies stonden daar als waren zij versteend, of met de voeten aan het dek genageld. Uit onervarenheid niet wetend wat hun stond te doen toen ook het vóórship nog laag op het water lag, toen een spróng in zee hun nog wellicht het leven had gered, wachtten de arme drommels in Oostersch fatalisme slechts op de dingen die kómen zouden. Want toen de boeg zich eenmaal torenhoog boven het wateroppervlak verheven had was de kans op redding gewis verkeken. In stomme verbazing hadden de stakkers naar het strijken van de twee sloepen staan kijken. Interessant hadden zij het klaarblijkelijk gevonden, dat de stuurboords-sloep tengevolge van het haperen van het takelwerk bijna rechtstandig in zee terecht kwam, mét de daarin krioelende Jappen. Het is wel nauwelijks nodig speciaal te melden, dat de heide sloepen uitsluitend door de Japs werden bezet. Iedere niet-Japansche drenkeling die in doodsangst trachtte zich aan die sloepen vast te klampen werd met zwaard en bijl gewerd, den halsstarrigen de vingers of de handen afgehouden, of de schedel gekloofd.

Terwijl bij de koelies verbluftheid of berusting een paniek voorkomen had, klonken uit het áchterraum hulpgeroep en angstgeschreeuw van mannen, die er zich bewust van worden gedomd te zijn met het schip ten ónder te zullen gaan. Eensklaps een dof, doch hevige dreun: het springen van de ketels door het binnengedrongen water. De stoom-aflaat staakte, de sirenen verstomden en het werd stil. Toen klonk er gezang. Het Wilhelmus..., daarna het lied der Ambonneezen: A m b o-n H-a-roe-koe S-a-p-a-r-oe-a- Door den wind gedragen tot op grooten afstand hoorbaar.

Vergetend eigen doodsgevaar lagen zij - die reeds aan vloten hangend op het water deinden- te luisteren met koude rillingen langs den rug bij wat zij hoorden en wat zij zagen. Het ging door mèrg en heen. Het zinkende schip kwam steeds méér overeind. In haar grauwe kleur stak zij scherp af tegen den achtergrond van lucht en water en haar silhouet scheen als in een lijst gevat van een regenboog, van horizont tot horizont, zó breed en schoon als het verschijnsel zich maar zeiden voor kan doen. Het was alsof de hemelpoort zich had ontsloten en het wás moeilijk zichzelf toe te geven, dat men de voltrekking eener wèrkelijkheid aanschouwde en niet in een cinema-theater zat. Een fata-morgana die in het heeal vergeed....

Plotseling wees het schip met haar neus loodrecht ten hemel; de koelies op het dek stortten als afgeschudde mieren op het front neer van de brug en met donderend geraas gleeed de oude, afgeleefde Oceaner in de zwarte diepte weg, levenden en dooden met zich voerend. Als door een magnetische kracht aangetrokken dreven alle vloten, de spartelende en zwemmende drenkelingen, het wrakhout, kortom alles wat zich nog niet ver genoeg van het gezonken schip bevond om vrij van de zuiging te kunnen blijven, met groote vaart concentrisch naar de plaats, waar de met twee schoten in de buik getroffen prooi van den op de loer gelegen onderzeeër dezen keer voor goed ten onder was gegaan; helaas ten koste van duizenden levens.

Finishend! zei een Australiër bij zich zelve en zwom weer verder van het ééne vlot naar het andere, kennelijk nog niet beseffend op welke wijze aan land te moeten komen.

De zeespiegel had zich weer boven het schip gesloten, de vloten bemand en niét bemand - konden weer vrijelijk met den zeevloed landwaarts drijven. Duizenden en nogmaals duizenden door den enormen waterdruk op groote diepte ontzielde gestalten kwamen weer boven en in een eindeloozen sliert bewogen zij zich langzaam voort, gegrepen in den stroom. Eerst tóen drong het tot de levenden door, aan welk gevaar zij zelve nog waren bloot gesteld. Den dag te voren met koers N.W. gevaren, waardoor Sumatra uit het zicht verloren was, had men aan boord op den morgen der ramp weer land te zien gekregen. Zonder twijfel had het schip des nachts dus koers pal-Oost, óf O.N.O. gevolgd en den 18en overdag weer Nóórd, óf N.N.W., of N.N.W. ten N.

Op hoeveel graden Zuiderbreedte en hoeveel graden Oosterlengte de plaats van de torpedeering lag, zal wel uit het bestek in het scheeps-journaal der onder-zeeboot zijn na te gaan. Als ze nog in leven is! Naar schatting bevonden de vlotten zich op 15 tot 20 mijlen uit de kust, van zwemmen naar den wal was geen sprake, zelfs voor de beste zwemmers niet - na vier slapeloze nachten en de vermoeienissen overdag aan boord. Hóe verfrisschend en verkwikkend ook de sprong in het water was na de dagen van vervuiling, eenmaal aan de vlotten hangend kreeg het gevoel van loomheid en vermoeienis alweer de overhand. Het was dan ook alleen de zucht tot lijfsbehoud, of het besef gewikkeld te zijn geraakt in een worsteling met den Dood, waardoor de bijna bovenmenselijke krachtsinspanning - nodig voor het watertrappen en richting geven aan de vierkante onbestuurbare vlotten - mogelijk was. Weliswaar behoefden ook zij die zwemmen nooit leerden voorloopig niet te vreezen ten onder te zullen gaan zoolang zij zich aan de stropen rond de vlotten wisten vast te houden, maar zonder andere hulp was het duidelijk dat zij allen ten doode opgeschreven waren. De algemeene hoop was gevestigd op de twee kleine convoyerende scheepjes, maar ook die konden immers elk oogenblik worden weggetorpedeerd!

De gun-boat, bewapend slechts met zware mitrailleurs, had zich, onmiddellijk na den torpedo-aanval, vóór langs gespoed naar de plaats tusschen schip en wal waar vermoed werd dat de duikboot zich nog bevond. Zeer kon vóór den eersten treffer was gezien dat vlaggeseninen tusschen het transport-schip en de gun-boat gewisseld werden, waarschijnlijk had men op de brug den onderzeeër-periscoop aan bakboord in de kijkers gekregen, wat aan het escorte aan bakboord met de vlaggen werd doorgegeven. De gun-boat wierp diepte-bommen uit, doch de Japanners vertelden ditmaal niet, dat de moede onderzeeër "vernietigd" was, dat er "olie" naar boven kwam drijven.....

Maar hoe dan ook, de kans dat aan de hoop op redding de bodem zou worden ingeslagen indien corvet en gun-boat eveneens zouden verdwijnen was zeker niet denkbeeldig. Wie kon weten dat er maar één onderzeeër aan het opereeren was? Als stroohalmpjes voor den drenkeling lagen daar dus nóg de scheepjes. Zij hielden "op en neer" om de trefkans voor torpedo's zooveel mogelijk te verkleinen. Maar hoe aan bóórd te komen? Er waren er die geloofden dat de duikboot hen op zou pikken. "Wishful thinking" in al haar naïviteit! Alsof de duikboot-commandant vernietiging door diepte-

bommen zou risqueren om der wille van eenige, hóógstens eenige tientallen te redden levens; zij 't dan misschien van eigen ras, of van geallieerde nationaliteit! Zoo klampte zich de één aan een denkbeeldig halmpje vast, de andere wist met de realiteit te rekenen. Den laatsten dag, dien van den torpedeering, was geen lucht-escorte meer gezien. Binnen een uur na den aanval echter verschenen twee jagers of lichte bommerwerpers, om na wat cirkelen boven de plaats spoedig weer te verdwijnen. Zij waren er kennelijk niet in geslaagd de(n) onderzeeër(s) te localiseeren. Op het SOS-sein te laat opgestegen? Of was het een Japansche doorgestoken kaart? Of een doorgestoken Japánsche kaart!

Het waren er zes-en-eenhalf-duizend maar!

De positie van de corvet ten opzichte van de vlotten-concentratie was "boven den wind"; die van de gun-boat "beneden", naar den kant toe van het lánd. Op de dèining dreven de vlotten dus van de corvet af naar de gun-boat, maar de commandant van deze laatste had er blijkbaar nog geen zin in drenkelingen aan boord te nemen. Waarom zou hij eigenlijk! Het begon reeds te schemeren, zoodat de commandeerende Japanner van zijn schip af waarschijnlijk zijn landgenoten op de vlotten niet meer van de blanken kon onderscheiden; hoeveel te minder nog... van koelies! De corvet daarentegen stond spoedig vól met geredden en vertrok - na lichtseinen over en weer - vóór donker nog met koers recht naar het Noorden.

Met de ingevallen duisternis was de kans op redding door de gun-boat practisch nihil geworden. Toch bleken tegen middernacht een vijftigtal gelukkigen aan boord, onder wie niet één enkele Japanner! De twee sloepen waren nog niet langszij geweest. De nacht was donker, de zee onstuimiger dan te voren en de regen belemmerde het zicht. Een vlot, nauwelijks waar te nemen nog, dreef op eenigen afstand op het git-zwarte water. Het kwam dichter en dichter; geroep om hulp uit verschroeide kelen. Schór maar steeds frequenter, steeds meer wanhopig. Het schip stopte zoowaar! De dèining was gunstig; naar het vaartuig toe, dat in den nacht zoo op het waar vanuit het vlot gezien wel een zereus leek. Drie, vier, vijf gestalten werden zichtbaar. Er bleken er zés te zijn, twéé roerboos liggend op het vlot, vier hangende aan de stroppen. De afstand tot het schip werd langzaam kleiner. Men had geen kracht meer om het vlot met watertrappen

vóórt te stuwen, men moest verder maar op de deining bouwen. Eindelijk binnen worpsafstand, een tros werd toegeslingerd. Mis! het vlot lag nóg te ver. Iets later een tweede worp, een derde. Goddank. Gegrepen! Het vlot kon werden ingehaald en spoedig waren er vier over de reeling aan boord geheschen. De vijfde trof 't slecht Nummer vier wen "over", maar in zijn egoïsme had hij zich voor zijn sprong afgezet... op den hurkenden numero vijf. Die prompt te water plonsde... en onder het vlot te liggen kwam! Doordien de troskus was los geschoten, dreef bovendien het vlot weer af. Een wónder: de ondergedompelde kwam weer te voorschijn en krabbelde moeizaam op het vlot. Het was zijn tijd nog niet! Verder, steeds maar verder dreef hij af. Een kloek besluit. Hij richtte zich óp, nam een sprong in het water en zwom op zijn laatste krachten naar de boot, die juist weer langzaam in beweging kwam; de schroeven draaiden weer. De drenkeling was nog net op tijd om het uiterste einde van den toegeworpen tros te grijpen en terwijl het schip reeds vaart begon te krijgen kwam hij over de verschansing aan dek; met een vuistslag op den rug. Volgens verklaring van de aan boord in opleiding zijnde Hei-Ho's een Japánsch gebruik om drenkelingen over den schrik heen te helpen; volgens anderen echter om binnen gekregen water er uit te slaan. Wat ook meer plausibel scheen. Maar numero 5 wás gered; het was klaarblijkelijk inderdaad zijn tijd nog niet geweest.

Van nummer 6, den láátsten op het vlot, werd verder niets gezien... en de egoíst stierf later toch! Het lot had hem achterhaald. Twee en twintig schiphreukelingen hadden aan het vlot gehangen; zestien waren successievelijk als verdorpe bladeren afgevallen en vergaan. Door oververmoeidheid, kramp en te veel water happen. Ondraaglijke jeuk hadden zij doorstaan, van kwalen zeer waarschijnlijk Vijf aan boord van oorspronkelijk twee-en-twintig!

Van middernacht tot daglicht werd full-speed doorgevaren. Welken koers was niet te gissen; geen stér te zien. De ongekleeede mannen verkleumden op het dek bij den guren nachtwind en gestagen regen. De innerlijke, onuitsprekelijke dankbaarheid voor de redding gaf hun de kracht om ook deze lichaams-beproeving te overleven.

Bij het aanbreken van den dag kwam men tot de ontdekking, dat het scheepje, welks motoren - zooals gezegd - den geheelen nanacht volle kracht gedraaid hadden, zich nog precies op dezelfde plaats bevond als den

avond te voren! Men was steeds in een grooten kring om de groep vloten heen gevaren. Waarschijnlijk weer met het oog op het latente duikbootgevaar.

Begunstigd door kalm, helder weer, werd het reddings-werk hervat. Reddings-werk is hier het woord niet; de gun-boat hield "beneden den wind op en neer" en de overlevenden op de aandrijvende vloten moesten maar weer zelf zien voldoende dicht langsijde te komen om een tros in handen gegooid te krijgen. Naar drenkelingen op vloten zonder Jappen, die ongelukkigerwijze voorbij waren gedreven, werd niet meer omgezien; er werd niet de minste moeite voor gedaan, hen weer op vangen. Wél werd er telkens koers gezet naar vloten van waaraf met Japansche vlaggetjes-gezwaaid werd! Uit ervaringen bij vroeger torpedeeringen opgedaan, hadden de Japanners leering getrokken: tot hun uitrusting voor een zeetransport behoorde óók de bloedvlag. Dáárom waren er bij donker geen ernstige pogingen gedaan om zoo veel mogelijk drenkelingen van de vloten te halen; dáárom werd te middernacht door den commandant besloten, verder wat rúnd te kruisen, omdat er toen geen Jap nog uit het water was gevischt. De vlaggetjes waren immers toen nog niet te zien en als hij in het donker vóórt zou gaan mēnschen aan boord te nemen, dan zou het wel eens kunnen zijn, dat er voor Jappen geen plaats meer was! De gun-boat was maar rank en klein en had geen dráágvermogen.

Behalve met vlaggetjes, bleken de Japansche opvarenden van het getorpedeerde schip ook met fluitjes uitgerust; klaarblijkelijk bedoeld om bij nacht, bij duisternis of mist, de aanwezigheid van hunne onzichtbare in het water spartelende bezitters te signaleeren, ter bewerking van "prioriteit" ook hij de redding. Veel profijt hebben de fluitisten van hunne instrumenten niet gehad; in den nacht waren althans signalen niet gehoord en zoo zijn de toover-fluitjes eerst den volgenden morgen aan niet-Japanners opgevallen. Maar geraffineerd was het middel voorzéker.

Van de brug werd de zee met kijkers afgezocht. De Nippen waren nog niet compleet. De twee sloepen waren nog altijd niet gevonden en niet állen hadden zij daarin plaats gekregen. Door wind en deining gedurende den geheel en nacht was de vloten-concentratie uit elkaar geslagen; de vloten waren wijd verspreid geraakt over een vlakke zóó groot, dat met het bloote oog niet alles meer was te overzien.

Bijna ongemerkt voer de gun-boat sneller en sneller. Vele vloten, met

mensen maar geen vlaggen, werden voorbij gesneld. Er werd gesmeékt te stoppen, doch dra ... dreef men in het kielzog van 't monster !

De zee was kalm, de zon scheen fel. Recht vooruit een paar stippen op het water. Snel groeiden zij tot vlekken, kregen vorm en werden herkend als de vermiste sloepen, en een aantal vloten. Eindelijk ook... de roodebollen 0, ! was 't dát!

De verrekijkers in Japansche handen hadden hun dienst gedaan! De opgespoorde Jappen in de sloepen en op de vloten zouden spoedig uit hun netelige positie zijn verlost. Zij moeten het oorlogsscheepje, hun oorlogsschip met de wapperende Nippon-vlag in top, op zich tóe hebben zien schieten; de hooge boeggolf moet hun hebben verteld hoe zeer de motoren "made in Japan" zich voor hèn spoelden, om de redding te brengen.... waarnaar óók de krijgsgevangenen en de koelies hadden uitgezien; waarvoor ook door hèn tot God was gebeden. Ieder op eigene wijze, zooals hij 't als kind geleerd had, maar welhaast alweer was vergeten ...

"Gered" - dachten ook de niét Japanners op de vloten. De gun-boat stopte te midden der concentratie. Het was alsof de witte vierkantjes in groepjes aan elkander klisten. Op vele lagen alleen nog maar.... lillende massa's. Van vele andere vloten gelukkig kwam nog geroep en geschreeuw! Natúúrlijk werden de sloepen het eerst "bediend". Uitsluitend Japansche militairen met het onafscheidelijke samurai-zwaard bij zich; de vúúrwapenen hadden zij te lastig gevonden. Japansch gekrijsch en geschreeuw als altijd bij het werk. Eén sloep lag vrijwel uit elkander geslagen; de andere was nog intact, maar tot zinkens toe met Nippen geladen. In hun ongeduld en angst, hadden drenkelingen van niet-Japanse bloede hun vlot verlaten om zwemmend via de twee sloepen de gun-bont te bereiken. In de sloepen werden de zwaarden getrokken en iedere drenkeling in het water die zich te dicht daarbij waagde, werd zonder mededoogen neêrgehakt, ook al raakte hij de sloep niet aan, Zoo waren de Japansche hêlden!

Van een drijvende matras werd een Javaansche knaap met één been opgehaald; het Andere was hem door een haai geamputeerd. Nog kórt te voren maar want hij bloedde nog ontzétend. Een verpleger onder de geredden verzocht om touw of koord om het stompje af te binden. De

commandant dacht er anders over. Op zijn bevel werd de zielige knaap weer in het water geworpen!

Japansche zeden en zee-gewoonten! Op Pacific-peil...

Nadat uit de sloepen en van de vlotten de Nippon-zonen waren opgepikt, was er aan boord nog voor Anderen plaats. Al kon niet worden gezegd, dat zij zich in goed gezelschap hadden bevonden, door het lot met Japanners op één vlot saam-gebracht, hadden zij van dat gezelschap geprofitteerd; door de vlag, welke zij verfoeiden! Naar hünne vlotten werd gemanoeuvreerd, naar hoevele ändere niet?

Het ongeduld des commandants trad aan den dag, toen hij dacht dat alle zijne vrienden "over" waren. Het overnemen van drenkelingen werd gestaakt, toen naar schatting 300 man aan boord was, zónder de Jappen. Het ranke schip kon een grooteren deklast niet verdragen en eenige reeds aan boord genomen gasten werden weer in zee gesmeten, omdat zij den wal wel niet meer zouden halen. In goed Maleisch maakte de commandant aan de achterblijvers op de vlotten bekend, dat hij "over 'n uur terug zou komen". Liégen schijnt waarlijk geen Jap te kunnen laten; zij schijnen het thuis in alle talen te leeren en al gold het in dit geval misschien een "leugentje om bestwil" - zooals velen nog meenden!- de leugen bleek weer een enormiteit op-zich-zelve te zijn. Twintig mijlen uit de kust en den binnen het uur terug...

Op wrakhout dreef nog een man bij het schip; ter hoogte juist van de schroeven. De tros was hem toegeworpen; hij had er houvast aan gekregen en zijn drijfhout laten schieten. Tegen de meting zette zich aan dek een makker schrap, hij trok den kabel langzaam in, maar de drenkeling had geen kracht meer zich daaraan vast te houden. De vriendenhand werd hem gereid, doch tezelfder tijd raakte het schip weer slaags; het schroefwater woelde en schuimde. Een wanhoops-kreet van dek én uit het water. "Volle kracht vooruit" - was er in het Japansch gecommandeerd en de drenkeling liet zich maar glippen....

De zijden draad waaraan een leven hing wan doorgeknipt. Ergens op Java in een kamp of een huis, was weer een Hollandsche vrouw weduwe geworden en een paar kinderen nu halve weezen...

Na een uur varens bij N.N.O.-koers bleek alreeds hóe groot de nieuwste Japansche leugen weer was. Twee uren, drié uren en nóg bleef men uit de kust. Eerst tegen half vijf veranderde het schip van koers en iets voor vijven lag het ten anker; een halven mijl vóór Moeara-Sakai, de monding der rivier van Indrapoera. Na ruim zes uren varens, zoodat de plaats der torpedeering volgens nautische berekening - bij een vaart van 18 lot 20 mijl - ter hoogte van Moko-Moko, be-Noorden de haven van Benkoelen moest hebben gelegen.

Ruim zes uur varens voor de heenreis alleen en dan "binnen het uur" weer terug! Achteraf beschouwd, nu het bezettingsleed geleden is, zou men vergelijkend misschien tegen willen werpen, dat de Nippotaniërs toch zulke góede psychologen waren. Daar zou in dit geval inderdaád wat voor te zeggen zijn, indien de verlaten drenkelingen op de vlotten inplaats van na één uur, laten wij zeggen pas na drié, viér of desnoods eerst na vijf uren hulp hadden zien dagen. Nu, zooals het met, de gunboat is gegaan, nú was het "leugentje om bestwil" niets méér, maar vooral niets minder dan een moreele móórd. Naar naderhand te Padang bleek, was de gun-boat van de Indrapoera-rivier naar de plaats des onheils teruggekeerd, maar tóen moesten er nog maar weinigen in leven zijn geweest. De moedeloosheid, welke hen moest hebben overvallen toen zij den tweéden nacht in zouden gaan van zich drijvend houden op een wiebelend, schommelend vlot in open zee hij deining, wind en regen, versmachtend van den dorst, met een intense droogte aan het verhemelte geplakte tong en zout-gebarsten lippen, zender zicht op redding, zonder bij de laatste stralen van de ondergaande zon een vleugje van een naderend schip te hebben kunnen bespeuren, moet hen ongenadig hebben afgemaakt.

Inderdaad: de Jappen waren "knappe psychobgen"....

Aziatische dúivels-kinderen, méér gnuivend nog van Westers' zielesmart dan van lichamelijk líjden, maar als die twee samen kunnen, dan zooveel te beter!

Zoo legden zij bij het debarquement der "passagiers" hij Moeara-Sakai alweer een demonische geraffineerdheid aan den dag. De gun-boat lag, zooals gezegd, een halven mijl uit de kust. Men vroeg zich af, of en op welken wijze dáár geland zou woeden. In de gestreken vlet roeiden enkele Nippen weg en na verloop van tijd werden in de monding der rivier drie

grote prauwen zichtbaar. Japansche houten landingsvaartuigen met motorvermogen. Primitief van opzet en constructie maar practisch in het gebruik. Zij voeren door de vaargeul naar buiten en kwamen alle drie langsij. De "lossing" kon beginnen.

Met bamboes en met stukken hout stonden de Jappen op het gangboord weer gereed om twijfelaars over hunne aarzeling heen te slaan, indien zij den sprong in de door de deining hóóg-op-en-neer gaande prauw niet vlug genoeg ondernamen. Menigeen kreeg weer een haal over gezicht of rug, of waar de slagen ook terecht mochten komen.

Zonder ál te groot gevaar met het oog op de deining, kon elk der drie prauwen 40 à 45 personen vervoeren. In twee keeren heen en terug zouden de 280 man dus "over" kunnen zijn; wat trouwens ook de Japansche berekening en bedoeling geweest scheen te zijn. Twéé keer heen en twéé keer terug, héélemaal door de geul in de bank om de passagiers veilig aan wal te krijgen?; dát was "des Guten zu vie!" (van Göbbels of Himmler geleerd!). Dat was te groot oponthoud, dát kostte te veel tijd. En tijd hadden de heren nóóit! Altijd opgejaagd, áltijd opgezweept, met "koera-koera"-gebrul én den stok. Bah! wat 'n vlegels toch.

Zoo werd voor den eersten "rit" niet op de váargeul aangestuurd, maar op de zandstrook meer naar het Zúiden, waarop ziedende branding stond. In verband met den te grooten diepgang konden de motorprauwen niet dichterbij komen dan 'n 70 of 80 meter van het strand. Dáár werden de passagiers in zee losgelaten, of men nu zwémmen kon of niet. En met verheerlijkt gezicht stonden de Nippen te kijken, genoten zij van het schouwspel dat de "moesoe" in de worsteling met de branding bood; de drenkelingen, die al vijf etmalen geen oog hadden toegedaan, aan boord van het getorpedeerde schip op minimum zilt-water-rantsoen waren gesteld geweest en - op een enkele na- ook op het zon-verhitte stalen gunboat dek niets, maar dan ook niets te drinken hadden gehad. Om aan eten maar niet te denken.

Dat in de branding niemand is gebleven, is bepaald onbegrijpelijk, mag zeker een wónder heeten. Door elkaar te steunen en te helpen zetten de mannen ten slotte állen voel aan wal. Teleurgestelde Japanners ....

Luctor et emergo – Ik worstel en kom boven!

Hijgend wachtten zij aan het strand op de tweede "bezending". Er waren er die gehuiverd hadden, die den sprong van het prauwboord in het water niet hadden gewaagd. Volgens Japansch recept werden zij waargenomen, maar tegen hun verwachting in mochten zij toch weer meê naar het schip, om naderhand bij den noorden "rit" wel door de vaargeul te gaan.

Verzameld aan de Moeara werd appèl gehouden; niet op afroep van naam - wat natuurlijk niet kon - maar om te zien of het aantal nog met de telling van de gun-boat wel klopte. Tweehonderd-en-tachtig moesten er zijn, doch er waren er nu drie te kort. Den Jappen liet dit Siberisch. Bij regen en wind ging het stroomopwaarts verder in de schuiten; gekleed waren er niet veel. Zij, die shorts of een broek nog bezaten mochten die houden. Uit jassen en hêmden werden lendedoeken gescheurd voor hen die het noodig hadden! Klappertandend van de kou, gebukt van pijn onder de als hagelsteenen aanvoelende regendroppels op de zongebakerde ruggen, bereikte men een kampong ene de kali, ongeveer een kilometer van de kust. De tweehonderd-zeven-en-zeventig mannen werden in twee kleine paalwoningen "gepropt"; velen konden juist nog maar staan. Dezelfde accommodatie te land dus als men aan boord had genoten. Zittend, hurkend en staande, werd door den langen nacht heengedommeld De zesde slapeloze nacht!

Nogmaals: wat een mensch toch véél verdragen kan!

De eerste maaltijd aan wal bestond uit een tennisbal van kleffe rijst, gekookt in levertraan. Aan een put met helder water mocht de dorst worden geslucht. Eindelijk èindelijk weer te drinken naar hartelust uit klapperdoppen, emmers vol. Een lafenis! Maar menigeen dronk er zich aan ziek en werd plotseling bang voor .... dysenterie! Zij waren toen alweer vergeten het veel gróótere dysenterie-gevaar dat hun aan bóórd had toegrijnsd uit de besmette "gamellen".

Dien nacht van logies in de kampong vielen opnieuw dooden te betreuren; onder anderen een Amboneesche sergeant, wiens kaalgeschoren schedel ópen lag. De taale had het nog 24 uren verdragen hij wilde niet dood, om nog éénmaal zijn Radja te dienen, maar ten slotte verloor hij het

bewustzijn om nimmer meer te ontwaken.

Een sieraad van het vroegere Koninklijke Nederlandsch-Indische Leger dat "als eenheid had opgehouden te bestaan" was naar het walhalla vertrokken. De kranige kerel was bereid geweest" staande te sterven om niet als Hei Ho knielende door het leven te gaan".

Een laatst "geeft acht" .... en ook hij was al lang weer vergeten ....

Den morgen daarop volgend werd er dwars door het bosch naar Indrapoera gewandeld; zeven kilometer bovenstrooms. Het gezang der bekende "Tjoetjarawas" met hun wonder-mooien slag in het vredige, ongerepte woud, het klaroen-heldere natuurgeluid der beo's in het wild, nog niet door scheldwoorden en vloeken geschonden - en dan het schorre gekrijsch van groote wegvliegende neushoorn-vogels, zij deden bijna vergeten, dat men niet als jager in de vrije natuur zijn eigen weg kon gaan. Héél even werd vergeten, dat men maar schipbreukeling was; dat daar krijgsgevangenen liepen, die nu ook hun laatste uiterlijke teekenen van soldaat te zijn geweest hadden verloren. Als een kudde willoze varkens of schapen door barbaarsche herders gedreven; maar ook dat zou eens voorbij zijn! Hoe zeer ook betreurend het verlies van zóóvele levens, van zóóvele bekenden en makkers, één gedachte bleef domineren; de torpedeering had overtuigend bewezen, dat de bondgenoten daar buiten niet slapen. Vele "spreekjes" had men door de menschen uit Harokoe en Flores hooren vertellen; nú had men aan den lijve gevoeld dat de blokkade inderdaad hermetisch sloot. Er kon geen Jap meer passeeren. En de eind-overwinning was dus inderdaad een kwestie van tijd. Hoe kort of hoe lang het zou duren, dáár raakte men het niet over eens; individueel werden de verwachtingen beheerscht door den graad van optimisme of van pessimisme, waarmede men ook ná de ramp nog bezield of behept was gebleven. Maar levendig waren de discussies voorzecker; nu en dan door een opgejaagd knórrig wild zwijn onderbroken.

Indrapoera lag aan den overkant, aan den Noordelijken oever der kali. Het overzetten van een paar honderd man door middel van kano's vorderde uiteraard zeer veel tijd. Doch dit ophoud, zoo aan den rand van het woud, werd door de Jappen naarstig benut voor een jacht op.... water-proof polshorloges! De water-proof's die nog liepen hadden immers hunne doelmatigheid en hunne waarde bewezen! Zij hadden voor Scheefoog een

magische kracht en moesten daarom maar worden vergeven, niet goëdschiks, dan kwaadschiks, of zij werden uit wraak voor de weigering eenvoudig .... in de kali gesmeten.

Und bist du nicht willig so brauch ich Gewalt!

Goethe's Erkönig schijnt in Dai Nippon wel zéér veel gelezen te zijn.

Aan de overzijde der rivier stonden honderden nontonnen te popelen. De komst van de blanda's scheen door vooruit gestuurde Jappen te zijn geannonceerd en men kreeg een kostelijk staal van Japansche propagandallures uit den mond der bevolking te hooren. De Nippen hadden haar wijs gemaakt dat die blanda's tot een gealleerd troepentransport hadden behoord; niet minder dan tien grote schepen, door vele "kapal perang" geconvoyeerd. Alle zouden ze door Nipponsche vliegtuigen en duikbooten tot zinken zijn gebracht en natuurlijk - hoe zou het anders ook wezen - hadden de Jappen in hunne edelmoedigheid de "orang asing" toch maar gered; om hen voor de Rajat Indonesia te doen werken....

Toën werd begrepen waarom den vorigen nacht in den kampong élk contact met het volk zoo streng was verboden. Naar Indrapoera en naar overal elders zou van dien ééne kampong de tropische kabar-angin heen gewaaid, met de voor Nippon zoo beschamende jūiste toedracht der zaak. Isolatie te Indrapéera was tijdens den doortocht niet mogelijk. Eenmaal aan den overkant gekomen, wonden de schipbreukelingen op het grasveld opgesteld, vlak achter de restanten van het vroegere K.P.M.-emplacement. De goedangs, de steiger, de hijskraan; alles in een mos-begroeiende staat van verval, ruines nog maar uit een periode van geluk en welvaart. Indrapoera, ééns een bedrijvig toneel van export en handel, van voorspoed en vree! Eens de drukke afscheephaven voor producten uit het rijke Korintjie. Rijst en koffie en Thee....

Nóg torende daar de piek van Korintjie in de blauwe verten als een monument van Westerse Cultures. Haar spitsen top borend door een krans van sneeuw-wille wolken, troonde zij ginds als de Heerscheres van Korintjie, als droeg zij den kroon op het werk van de voorbeeldige geleide plantages.

Koffie, kina en thee, zij waren producten van Wëstersch vermogen.

Duizenden koelies en pluksters hadden daar hoog in de bergen hun dagloon verdiend, hadden vertier in de dessa's gebracht. En de polsslag dier welvaart sloeg daár, in de haven van Indrapoera. Tientallen bussen en trucks voeren dagelijks van "boven" de producten aan voor verschepping, om op de wereldmarkt aan den man te worden gebracht. En vol beladen met import-artikelen keerden de wagens naar het hoogland terug; naar het rijke Land van Korintji. Van dat alles geen spóór meer, de pols was verstild, het lichaam verkild.

In hurkende houding werd op het morsige plein op verstrekking van het-kleurige passsar-broekjes van Japansche makelij gewacht. Zij werden Oom de "doekjes" heen aangetrokken en maakten de dragers zoowaar nog tevreë. In elk geval waren zij góed voor den geest, want zij brachten scherts en vermaak. Corpulenten en ouden van dage, inderdaad: het was géén gezicht!

Aldus gecostumeerd werd de rit naar Pádang aanvaard. Een ware doodenrit, hurkend in volgepropte militaire open trucks, hobbelend en bonkend over een zeer slechten weg, nu eens door wolken van stof en van vuil, dan weer verrast door een echt "Sumatraantje"; waarvan men aan boord reeds een vóóproefje had. De bochten, genomen in vliegende vaart, waren voor velen een zénuw-beproeving. Van een verdrinkingsdood gered, om op het lánd nu te pletter te slaan!

Maar het mag gezegd: de Japs waren uitstekende rijders. Eere wien eere toekomt. Zonder ongelukken had het wegeonvooi alle gevaarlijke punten van den 300 km.-langen, moddergladden kronkelweg gepasseerd, toen het 's avonds om 'n uur of acht veilig de gevangenis te Emmahaven binnenreed. De tocht zélf was mooi en interessant. Lang, berg en dal, door bosschen en kampongs, dan weer zóó vlak langs de kust dat men de witte branding tegen de zon-beschene blauw-zwarte rotsen bijna loodrecht onder zich zag bruisen. Alles vlóóg aan de touristen voorbij, één misgreep en het zou ook met hèn zijn gedaan. Zenuwlopend uitermate, maar het wás de moeite waard zich voor te nemen de reis later als vacantie-tourist in een luxe-auto te herhalen, maar dan zélf aan het stuur, of een oud-vertrouwden Javaanschen chauffeur! Want dié kan het óók!

In de gevangenis bleek, dat den avond te voren met de corvet

eveneens bijna 300 geredden waren aangebracht. Zij waren in ruim 20 uur van de plaats van de ramp rechtstreeks naar Padang gevaren. Voorts werd er vermomd, dat de gun-boat- zoaals derzelve commandant had beloofd - inderdaad van de monding der Indrapoera-rivier naar de plaats des onheils was terug gevaren. Hóezeer ook geradbraakt door den vermoeienden tocht, de nieuw-aangekomenen in het Padangsche "Huis van Bewaring" zochten in het pikke-donker éérsst nog naar verwanten en vrienden, die mogelijk met het corvet-transport waren gekomen. Vaders zochten hun zonen en zonen hun vader. Ook broers misten elkander. Bij dézen een traan van geluk, bij anderen angstige twijfel...

Er wás nog wat hoop. De gun-boat zou immers terug en misschien heel misschien, waren er ook die raar de kust toe hadden gezwommen!

Waar hoop is, is leven,
waar leven is, hoop....

Te moe, te zeer uitgeput om nog honger te hebben, vielen zij als blókken neer op den kouden, harden vloer. In de keuken was rijstapap gekookt, maar de meesten taaiden er niet naar, blijde éndelijk eens uitgestrékt te kunnen liggen! Al was het dan maar op een smerigen vloer. Sommier gekleed, practisch allen met naakt bovenlijf, raakten zij in een diepen slaap gedompeld om 's morgens eerst wakker te worden toen de zon al bijna in het Zenith weer stond. Zes dagen en nachten niet meer geslapen; er viel dus wel wat slaap in te halen! Maar de geur van warme rijst met gebakken gezouten visch en échte Padangsche sambal.... het was té verleidelijk om het voor een dút te versmaden. De sprookjes-prins... die zich over Doormoosje kwam buigen. Drinkmokken en eetgerei bezat niemand meer; alles was immers verloren.

En de gevangenis had ook geen gamellen, zoodat de rijst in pisangblad werd geserveerd. Vanwaar de lepels en vorken?

Van eten komt dórst. In de boei was één put, niet ver van de latrinen. De staat waarin deze verkeerden moest hier onbeschreven blijven; het verhaal zou er onsmakelijk door worden, maar tegen gebruik van het water uit den put werd door het gevangenis-personeel gewaarschuid. Te laat.... een dysentrie-explosie was niet te voorkomen!

Na het "ontbijt" uit de hand, werd op 21 September groot-appél

gehouden: d.w.z. de namen van alle aanwezigen werden genoteerd en zóó werd een voorloopige lijst van geredden samengesteld. Onmiddellijk daarna werd bekend gemaakt, dat de verdere bestemming Pakan-Baroe zou zijn; velen hadden er nooit van gehoord! Het eerste transport zou bestaan uit plus-minus 200 man zij zouden denzelfden avond nog gaan. Men had zo zoeftjes aan het Japansche reis-comfort voldoende leeren kennen, om niet te verwachten dat er van slapen iets nog zou komen. Enfin, alles was heter dan een langer verblijf in die geïnfecteerde omgeving. Men nam voorschot op den komenden nacht en strekte maar weer de beenen; languit liggend in de loodsen en galerijen.

Tegen de middag werd men opgeschrikt door het tumult in de boei veroorzaakt door pas aangekomen geredden. Daar kwamen ze binnen: strompelend en kreunend, velen niet eens meer in staat zich op-de-been nog te houden: gesteund en gedragen werden zij op het middenterrein "gedeponed". ... voor het appèl! Onherkenbaar waren de meesten geworden: verschroeid, verbrand, verveld, over geheel hun lijf. Zitten of liggen konden zij niet; zij moesten wel blijven stáán, om niet van pijn te vergaan. Het laatste transport dus óók binnen. Wie er nú nog onbrak, moest als vermist worden beschouwd. "Vermist", zoo luidde de term. Men kón het immers niet weten! En inderdaad, er wás een hardnekkig gerucht, dat enkelen zwemmende de kust hadden bereikt, maar men vreesde tevens voor hun lot met het oog op de "vijandig gezinde" Sumatraansche kustbevolking. Van die "gezindheid" had de zich voor de Jappen uitslopende loerah in den kampong bij Moeara-Sakai een keuring staaltje gegeven. Hij ranselde er lustig op los, wanneer er een blanda bij den págger maar kwam. Hoe zou nú zijn houding wel zijn? Het móest wel de Sumatra-wal zijn geweest, waar zwemmers eventueel zouden zijn aangespoeld. Weliswaar lag de plaats der torpedeering tusschen Moko-Moko (aan de kust van Sumatra) en de Nassau-eilanden in, maar Sumatra was tijdens de ramp goed te zien; van de Nassau-eilanden daarentegen was niets te bespeuren geweest. (Waarom juist de Nassau-eilanden voor de Nederlanders!) De afstand tot de Sumatra-kust was dus zoo veel korter. Een afstand van 20 mijl zou onder normale omstandigheden voor geoefende zwemmers zeker wel zijn te halen. Onder normale omstandigheden! Niét wanneer men al in vier etmalen geen rust heeft gehad, afgezien nog van de afmattende hitte aan boord en de inspannende angst voor torpedeering...., die nog werkelijk kwám ook! Kortom, de omstandigheden in aanmerking nemend moest ieder weldenkende het gerucht als fantasie verwerpen. Trouwens, de laatste

geredden, voor zooverre zij nog kond. spreken, verklaarden dat zij niemand naar den wal hadden zien verdwijnen. Ook visschers-prauwen of iets van dien aard hadden zij daar niet gezien, de zee stond vermoedelijk te hoog. Wat 's nachts was gebeurd kon men allicht niet vertellen, maar 's nachts zouden zwemmers bij zulk donker weer ook geen richting hebben kunnen houden. Neen, het was klinkklare nonsens. Alweer "wishful thinking" voor niets.

Er was nog een sprankje hoop, n.l. dat de onderzeeër-commandant in zijn vermetelheid in den nacht toch weer boven was gekomen en werkelijk drenkelingen tot zich had genomen. Toen bestond er nog hoop. Nu natuurlijk niet meer, want anders had men thans, zooveel maanden na beëindiging van den oorlog, er reeds lang wat van vernomen. De drenkelingen zouden in een bevriend gebied, In Britsch-Indië bijv., aan land zijn gezet en dan zouden zij reeds van zich hebben doen hooren, of zij waren in levenden lijve verschenen. Nú mag men den commandant van de duikboot slechts danken, dat hij de twee vijandelijke scheepjes tenminste nog spaarde. Anders zou het gewis niet mogelijk zijn geweest het gebeurde met dit verslag aan de vergetelheid te onttrekken.... Wat nochtans niet het ergste zou zijn. Maar dat het maar een klein kunstje ware geweest ook die twee onder handen te nemen, daarvoor ligt het bewijs in het epos van de torpedeering in den Golf van Siam van vier Japansche troepentransportschepen tegelijk door Nederlandsche onderzeeërs, toen de inkt nog niet was opgedroogd waarmede de oorlogsverklaring aan het hoogmoedige Nippon onderteekend was geworden.

En het zij hier nogmaals herhaald; wé zegt dat ook hij Moko-Mdoko niet meerdere duikboten in gezamenlijke actie weer waren?

Wij keeren nu in gedachten weer terug naar de gevangenis te Padang.

In angstige spanning hadden zij - die tot de eerste twee transporten hadden behoord - (dat per "corvet" rechtstreeks naar Padang en het tweede met de gunboat via Indrapoera) naar de pas aangekomenen staan kijken. Vrienden vonden elkaar, naar velen werd tevergeefs maar gezocht. Hartroerend was het weerzien van twee gebroeders, die elkander reeds hadden opgegeven. Een mooi, onvergetelijk moment. Er zijn zoo van die momenten in het leven, dat ook een man zijn vreugdetranen niet bedwingen

kan en zelfs in de diepste diepte der ellende zijn eigen leed en dat van anderen voor een poos vergeet.

Nadat de gun-boat - mét de belofte van de commandant om binnen een uur terug te komen - vertrokken was en deze voor de achterblijvers op de vlotten in Noordelijke richting spoedig uit het zicht was verdwenen, leefden zij a.h.w. nog op de hoop van 'n uur. Daar zwalkten zij rond in de blakerende zon; de deining gunde geen rust. Steeds weer kregen zij water binnen en werden door slaap overmand. Wie insliep was verloren; hij liet zich los en de anderen moesten zich tot toezien bepalen. De grootste kwelling was de toegeknepen keel van dorst. Men leed aan hallucinaties en toen tegen het vallen van den avond nóg geen rookpluim of ander teeken van een schip was te zien, tóen werden er velen baloorig. Van een vlot met oorspronkelijk 13 man, waren er nog 5 normaal; d.w.z. ook zij waren reeds wartaal aan het brallen, maar zij wisten toch nog dat zij het vlot niet moesten verlaten. Op den rand van krankzinnigheid dus al. De anderen waren elkander te lijf gegaan na de vreemdste beschuldigingen over en weer. En zij waren geëindigd met elkaar van de vlotten te trekken en beten elkaar de strotten door.... De anderen moesten het uit lijfsbehoud blijven aanzien...

Zoo ging het toe op dat ééne vlot, maar zoo zijn er nog andere geweest. De nacht werd ingegaan met Zijne Majesteit den Dood als tegenspeler; men voelde zich van God en de menschen verlaten. De meesten wonden apathisch, doch er waren gelukkig ook die re den móed in wisten te houden. Om zélf wakker te blijven begon men te zingen, te schreeuwen, te huilen, te bidden.... Zoo kampten zij den ganschen nacht tegen den Onverbidelijke met de zeis in de handen, die nog maar niet tevreden scheen.... met den oogst van 18 September.

Toen kwam een gaap-epidemie. Men deed niet anders dan gapen, gapen, en gapen.... totdat een nieuwe dag zich meldde. Eindelijk weer iets méér te zien, dan de gefosphoriseerde spatten om zich heen. En toen wreef men zich de ogen uit, het was ook niet te gelooven! Daar schommelde niet al te ver de gun-boat op het water! Door de deining nú eens duidelijk zichtbaar in haar contouren tegen den lichtenden hemel in het Oosten, dán weer voor een poosje verdwenen. Zoo ging het ook met de hóóp "up and down".

Zouden zij worden gezien? De redding zóó nabij en toch in twijfel. Men was vierentwintig uren langer in het leven gebleven maar de laatste vierentwintig uren hadden het dan ook gedaan. Men was aan zichzelf gaan twijfelen. Was het een droom met een "happy end"? Of was de nacht werkelijk geweest en gloorde daar werkelijk de zon? In die vierentwintig uren hadden wind en deining opnieuw vrij spel met de vloten gehad. Nóg meer verspreid dan den vorigen dag zwalkten ze daar op de baren. In groepjes hier en groepjes daar; ook nog wat "enkelingen". Er waren nog vloten bezet, maar de eerste waren toch al leeg en verlaten.

Van het wrakhout, de laatste resten van den in het begin dezer eeuw in Groot-Brittannië gebouwden trotschen Oceaner, eens voorbestemd geweest voor het vervoer van lading van Albion naar elders, van werelddeel naar werelddeel in tijden van oorlog en vree, van den veteraan der Britsche koopvaardij die reeds in wereldoorlog No.1 den titanenstrijd mee had gestreden, was geen spáán meer te bekennen.

Later, nadat Japan de wapens had gestreken, is het bekend geworden, dat de "652" identiek moest zijn aan de ss. "Zyunyo Maru", waaromtrent aan de hand van Lloyd's Register 1944/45 de volgende bijzonderheden zijn achterhaald:

Laatste naam: "Zyunyo Mam"
 Vroegere namen: ex "Junyo Maru" 38; ex "Sureway";
                                   ex "Hartmore"; ex "Hartland"
                                   ex "Ardgrem".
 Register- en Bouwnummers: 88326/32474
 Bouwjaar: 1913
 Bouwers: R. Duncan Co. Ltd; Port Glasgow.
 Afmetingen: 405 ft. lang; 53 ft. breed; 27 ft. hoog
 Inh. :5065 t. bruto, 4720 t. onderdaks, 38721. netto
 A.W. dekken: twee (tusschendeck)
 Laatste Reeders: Baba Shoji K.K.
 Vlag: Japansch
 Domicili: Tokyo.

Géén oude Blue-Funnel Liner dus, zooals oorspronkelijk was gemeend, maar tóch van Britsche origine, waarop trouwens bouw en structuur onmiskenbaar wezen. Gebouwd in Glasgow in 1913 en niet te

Liverpool in 1908 zooals de koperen plaat op de campagne haar stillen leugen loog... Het wispelturige schip blijkt in haar leven ook nogal eens van naam en van eigenaar verwisseld te hebben. Maar daarvoor was zij een vrouw; het is te vergeven.

De verkeerde schatting van 7 à 8000 ton door vele geoefende scheepvaart-oogen zal wel toe na schrijven zijn aan den machtigen indruk, welken het schouwspel van het ten onder gaande gevaarte op de zich nietig gevoelende toeschouwers maakte. Intusschen accenturen het grootte verschil tusschen de taxatie van 7 è 8000 ton en de wèrkelijke bruto-maat van iets meer dan 5000 Reg. tonnen ongevraagd nógmaals de absoluut onvoldoende accommodatie-ruimte voor 6500 passagiers!

Als volbloed Engelsche lady geboren, als een genummerde, naamlooze geisha verloren! Het kòn dan ook waarlijk niet erger.

Sic transit gloria mundi

De gun-boat begon zich te verplaatsen. Of de commandant zich, toen het nog donker was, veilig genoeg voelde ten opzichte van een eventueel nog aanwezige onderzeeër, dan wel, of het fantastische verhaal dat te Padang de ronde deed - als zoude de duikboot-kapitein aan de twee convooi-scheepjes radiografisch den veiligen overtocht van de geredden hebben gegarandeerd - op waarheid berustte, dit is een vraag welke nu nog maar alleen van belang zou kunnen zijn voor de beoordeeling van den Japanner als oorlogsmisdadiger. Maar op de beantwoording van dèze vraag wordt straks in dit relaas nog terug gekomen, doch vast staat in elk geval, dat de Japansche commandant niet bepaald zijn best heeft gedaan om als onbaatzuchtige redder een goed figuur te slaan. Dit zal den Lezer uit hetgeen zooeven reeds in het licht werd gesteld trouwens ook niet zijn ontgaan. Het laten schieten van voorbij gedreven nog bemande vlot., het stevenen bijna uitsluitend op de roode bollen en dan het terugwerpen in het water van nog niet overleden menschelijke wezens .... Zijn er misschien méér prestaties nodig om - bij eene sollicitatie - voor het vervullen van de vacante betrekking van oorlogsmisdadiger in aanmerking gebracht te mogen worden

Nu de vlaggetjes waren opgeruimd, nu er aan boord geen plaatsen meer voor zijne landgenoten gereserveerd behoeften te worden, nu kreeg

hij een "fair chance" om zich als mensch en als marine-man te rehabiliteeren. Of hij die kans heeft benut?

De eenzamen op de vlotten werden totaal genegeerd; alleen voor minstens 10 personen werd door de boot "bijgedraaid". Er bevonden zich zowaar nog 4 Jappen op het water. Zij waren te voren niet opgemerkt geworden, omdat zij geen vlag meer bij zich hadden. Mais meuvais herbe croit toujours.... Tot zes uur namiddag werd het "reddingswerk" voortgezet. Veel tijd ging verloren met opsporen en varen; de vlotten waren immers al zeer ver van elkaar geraakt. En toen de pogingen werden gestaakt, waren er ongeveer 250 schipbreukelingen, aan dek; rond 150 krijgsgevangenen en 100 Indonesiërs. Full-speed werd weer koers naar het Noorden gezet, den geheelen nacht door. Men kon niet meer, men was óp; de oogen vielen toe, maar inslapen was verboden op straffe des doods! Men was gedwongen wakker te blijven om Met over boord te worden gezet! Er waren er, die 50 uren in het water hadden gelegen, die geen voet meer konden verzetten, ja, die de kracht niet meer hadden om te zitten, het hoofd van het dek te lichten, of zelfs maar den arm te heffen, Zóó uitgeput waren de mannen, dat - als ze toch eenmaal ingeslapen waren - ze niet meer mogelijkheid meer wakker waren te krijgen. En dan waren ze weg, want de commandant wenschte geen "lijken" en wie niet, wakker was te porren werd "overleden" verklaard en ging dan maar over de reeling. Drie-en-twintig nog levende menselijke massa's volgden deze weg, van wie 18 Javanen. Over oorlogsmisdad gesproken.... Om elkander uit den slaap te houden en te helpen ranselde de één den ander maar af, de eenige manier nog voor waken. Zoo liep men om beurten "ranselwacht" !

En na deze verschrikking kwam den volgenden, morgen negen uur de haven van Padang in zicht, waar aan de steiger gemeerd werd. Wezenloos, versuft en verstijfd werden de drenkelingen in een goedang "gelost". Daar kregen zij wat pap en te drinken, maar zij reagéerden niet meer; het lichaam was er niet meer ontvankelijk voor.

Op-sterven-na-dood, werden zij - wegens gebrek aan transport-middelen - eerst, tegen den middag overgebracht; niet naar het hõspitaal waar zij in hoorden, wel neen, naar de gevangenis! Om ook dáár te sterven, op een enkeling na.

Het slot-appèl noteerde eb oogst der twee Japansche booten:

rond 680 krijgsgevangenen
 en ≈200 koelies
 Totaal 880 van de 6500 mannen, die vijf dagen te voren Java
 hadden verlaten!

Hoeveel Japs verdronken waren, heeft helaas niemand kunnen nagaan; eerstens omdat niet bekend was uit hoeveel man de scheeps-crew bestond en hoe groot het geléide was geweest, tweedens omdat de Japansche gereddenen na aankomst in Padang met de stille trom vertrokken.

Onder de 680 krijgsgevangenen bevonden zich niet minder dan 180 Ambonezen en Minahassers, van een totaal van ongeveer 300 man bij vertrek uit Tandjong-Priok. Vergeleken bij de andere contingenten hadden zij dos het gunstigste percentage. Conclusies van eenige waarde ten opzichte van meerdere of mindere goeiofendheid, of iets van dien aard bij een bepaalde groep, vallen uit de cijfers nochtans niet te trekken. Bekend-goede zwemmers ontbraken op het appèl; niét-zwemmers en zelfs invaliden bleken gered. Niemand behoefde zich dan ook op de borst te slaan omdat hij niet was verdronken, omdat hij wo kalm was geweest, of omdat hij zooontzettend goed zwom.

Lots-beschikking en anders niet! Die geboren is om te hangen, verdrinkt niet, zelden reeds de wijzen der oudheid....

Er waren hêlden geweest, die niet aan zichzêlf hadden gedacht, die heen en weer hadden gezwommen om anderen te helpen, om anderen te redden. Zêlf ontbraken zij op hel appèl! Neen, niemand behoefde er trotsch op te wezen nóg in leven te zijn. Zijne Majesteit de Dood waarde rond op het water en deed eenvoudig zijn keuze; hij vroeg niet wie er zwemmen kon of niet. En hij viog ook niet wie er kláár was; hij vroeg niet wie er bereid was of niet... voor het laatste Gericht te verschijnen. Hij wees ze aan volgens het boekje, waarover hij zêlf gelukkig géén zeggenschap had. Het is er maar Eén die 't voor het zêggen heeft en die Eéne die zetelt daar boven. Zijn wil geschiede zoo daar boven als op d'aard; omdat allen Hij daar de wijsheid toe heeft. Dit zijn geene woorden van troost voor de na bestaanden. Daamaar wordt hier niet gezocht; die zijn immers tóch niet te vinden. Ook wordt niet getracht tot berusting te manen, omdat zulks een ander niet past. Doch een steun voor het dragen van de smart

Mogen zijn te wéten, dat ook dáár op het water het löt slechts bestiste.

De geredden hebben een les voor het leven gehad, welke die anderen wellicht niet behoefden! Hoe vaak had men vroeger niet hooren vragen: Waarom? Waarom hij wel en ikke niet? Waarom moet hij méér verdienen? Of nog niet zoo héél erg lang geleden, in krijgsgevangenschap of in het interneringskamp: waarom krijgt hij een pisang en ikke niet? En dan ten slotte bij vertrek uit het Xe Bataljon: waarom moet ik nu alweer mee en waarom mag hij toch weer blijven? Waarom werd ik zoo op het laatste nippertje voor de draft weer aangewezen?

Bracht nú de redding óók de vraag: waarom werd ik nu gered en moest hij verdrinken? Waarom mocht ik voor mijn gezin behouden blijven en waarom moesten zijn vrouw en zijn kinderen hem missen? Hoe velen of hoe wéinigen hebben deze les begrepen!....

Wij keren andermaal terug; naar de gevangenis in Padang.

Waar de kóelies verder werden heen gebracht is niet bekend. Van de krijgsgevangen vertrok den avond van 21 September het eerste transport van ruim 200 man per geblindeerde trein (hoe zou het anders kunnen!) naar Pajacombo. Dit transport was gevormd uit den "aanvoer" ex corvet en dien via Indrapoera. De levende lijken die pás waren gearriveerd kregen waarachtig eerst rust! En hoe! Gekleed, of niet gekleed als zij waren werden zij in lokalen ondergebracht, zóó op den vloer. Gelukkig waren er ook nog doktoren in leven; er werd een ziekenzaaltje geïmproviseerd en de meest ernstige gevallen wenden daarin ondergebracht. De artsen hadden handen vol werk, maar de middelen bezaten zij niet. Met hel schip was bijna de gehééle medische staf ten onder gegaan en mét hen de instrumenten en medicijnen, welke voor het toekomstige kamp bestemd warm geweest. Radeloos van macht deden de doktoren- voor zoover zij zelf geen hulp behoefden - álles wat zij konden om het lijden der zieken wat draaglijk te maken. Maar hiér zou verder een medicus aan het woord moeten komen om den toestand in het lazaret te beschrijven. Een leek is er niét toe in staat.

Menschelijkerwijze gedacht liet het zich aanzien, dat nagenoeg allen voor het laatste contingent wel eenige weken noodig zouden hebben om weer zóó ver te zijn, dat zij een verder transport zouden kunnen verdragen.

Op last van den Jap moesten de meeste zieken echter toch na enkele dagen reeds door; velen bezweken dan ook spoedig na aankomst in een der Pakan Baroe-kampen.

Was het aantal omgekomen, in verhouding tot het aantal opvarenden al bedroevend genoeg geweest, wat er naderhand op Sumatra nog aan den schoot der aarde moest worden toevertrouwd was relatief eenvoudigweg verschrikkelijk. Reeds te Pádang vroeg men zich af, of er met wat ernstiger (Japanschen) wil niet veel meer menschenlevens gespaard hadden kunnen zijn; bijv. als corvet en gun-boat in onderlinge samenwerking een ferrydienst rechtstreeks op de kust hadden onderhouden - over een afstand dus van niet veel grooter dan 20 mijl. De scheepjes zouden dan heen en weer hebben kunnen varen om dáár ter plaatse voorloopig de geredden aan wal te zetten, in afwachting van verder transport naar de oorspronkelijke bestemming. Op die manier ware het enorme tijdverlies voorkomen, ontstaan doordien de corvet met de eerste $\pm$ 300 geredden heelemaal naar Padang voer, waarvoor 20 kostbare uren nodig waren. De gun-boat had ruim 6 uren nodig om de monding van de Indrapoera-rivier met de volgend 280 te bereiken. Voor de terugreis naar de achterblijvers op de vloten had ze derhalve ook weer minstens 6 uren noodig; dat waren tezamen 12 volle uren. Mathematisch-theoretisch. In werkelijkheid, volgens de praktijk dus, werd veel méér tijd niet benut. De gun-boat, laten wij aannemen dadelijk na de "lossing" van de 280 man (met een "tekort" van 3) bij schemering van Moeara-Sakai vertrokken, had er niets aan om volle kracht terug te varen, omdat anders véél te vroeg op de plaats des onheils zou zijn gearriveerd. Omdat 's nachts immers tóch niet veel van de intusschen reeds zoo zeer verspreide vloten te zien zou zijn geweest. De vaart zal dus wel zóódanig geregeld zijn geworden, dat men tegen daglicht aan zou komen, om onmiddelijk weer aan het werk te kunnen gaan. Oppervlakkig beschouwd zou de kortste weg - die van 20 mijl héén en 20 mijl terug - dus ook hiér de beste zijn geweest. Zij die vertrouwd zijn met zeetransport vragen zich daarbij het volgende af,

1e. Hoe zouden corvet en gun-boat aan de kust op denzelfden breedtegraad als de plaats van torpedeering, dus nabij Moko-Moko, de passagiers kwijt hebben kunnen raken? Evenmin als bij de monding v. de Indrapoera-rivier zouden zij dichtbij hebben kunnen ankeren dan laat men aannemen een halven mijl;

misschien zelfs verder.

2e. Waren de Japanners - indien zij er al zelf zaten - te Moko-Moko even goed geoutilleerd als te Moeara Sakai, m.a.w. beschikten zij ook daar over landingsvaartuigen om de passagiers van de oorlogs-scheepjes over te kunnen nemen en hen aan wal te brengen?

3e. Indien te Moko-Moko aan land gezet, bood het plaatsje voldoende accommodatie om eenige duizenden van de vloten opgepakte schip-breukelingen te kunnen bergen? Het is waar, hoog warm de accommodatie-eischen van hen die alles verloren hadden zeker niet meer, maar hoe stond het met de mogelijkheden van afvoer naar elders?

4e. Was landtransport van Moko-Moko bijv. naar de hoofdplaats Benkoelen niet eenvoudiger en efficiënter geweest dan dat van Indrapoera naar Padang? In welken staat verkeerde die weg? Hoe was het toentertijd gesteld met de bruggen of ponten over de rivieren? Over welke transportmiddelen beschikten de Jappen te Moko-Moko resp. te Benkoelen?

5e. Indien de overgebleven krijgsgevangenen met Pakan Baroe en de resteerende koelies met Sawah-Loento als eindbestemming coûte que coûte eerst naar Padang moesten, omdat dit Japansche belang klaarblijkelijk praevaleerde boven dat van de redding van zooveel meer menschenlevens, was dan transport van Moko-Moko via Indrapoera daarheen absoluut uitgesloten? Ziehier enkele vragen van praktischen aard. Laten de Jappen daar het antwoord op geven!

Laten deze en wellicht nog andere vragen nú het studie-object mogen zijn van hen, die over oorlogs-misdadigers recht zullen spreken. En moge deze felle aanklacht tegen alles wat het transport koelies m krijgsgevangenen van den vijand heeft moeten verduren dan tevens een leidraad zijn voor een onderzoek naar de vraag, met welke bedoelingen aan de ex-

drenkeling - eenmaal in het schipbreukelingen-kamp IV B te Pakan-Baroe verzameld - schriftelijke verklaringen in opstel-vorm werden verzocht, waarin de gevoelens en indrukken moesten worden weergegeven welke bij de geredden tijdens en na de torpedeering overheerschten! Het verzoek was te doorzichtig van opzet om niet te kunnen begrijpen, dat de Japansche autoriteiten naar complimentjes vischten over het naar hünne opvattingen gepresterde humanisme. Volgens patroon dus van de in Juni of Juli '44 in één der nummers van de "Voice of Nippon" gepubliceerde schriftelijke getuigenis van een Ned.Ind. Hoofd-Officier, die bij een andere torpedeering was gered; die van Juni '44 in de Straat van Malakka. Het voor de blokkeering door de Nederlandsche Marine te Tandjong-Priok in Februari '42 tot zinken gebrachte, reeds lang uit de vaart genomen, oude ss "Van Waerwijk" der K.P.M. was voor den vijand nog der moeite waard geweest gelicht te worden en nóg goed genoeg voor het vervoer van krijgsgevangenen. Het werd, met 700 P.O.W.'s aan boord op weg van Belawan-Deli naar Singapore, door een in de monding van de Asahan-rivier op de loer gelegen onderzeeër getorpedeerd.

Honderd en tachtig zouden daarbij zijn verdronken; dat waren er honderd en tachtig te veel, maar de anderen bereiken veilig Singapore en werden daar opnieuw gekleed, zij werden naderhand evenéens naar Pakan-Baroe gezonden, waar zij kennis maakten met hunne Mag onfortuinlijker lotgenoot. van Moko-Moke.

Laten wij vurig hopen, dat de in de "Voice of Nippon" afgedrukte verklaring in werkelijkheid nooit door onzen Hoofd-Officier werd ondertekend; ook op het gebied van falsificaties waren de Nippen grenzeloos brutaal, maar in die verklaring dan werd de lof-trompet gestoken over de Japansche edelmoedigheid na de torpedeering. Dat was het dus wat de overheerschers verwachtten.

Om tegen groot en klein slam gedekt te zijn!

Niet veel, maar wel velerlei waren de verklaringen als reactie op de "perintah haloes". De meesten konden opeens niet meer lezen en schrijven omdat zij up zee hun bril hadden verloren! Dat de binnengesmokkelde Maleische bladen wél gretig werden gelezen kon den Jap allicht niet aan zijnen platten neus gehangen worden. Er waren er echter helaas ook die, in hun overmaat van geluk en uit overdreven dankbaarheid nog tot de levenden te behoren, verblind waren geworden door wat de Nips ter

redding van menschenlevens hadden gedaan, maar blind vooral óók voor wat zij hadden nágelaten! Maar er waren er gelukkig ook nog, die aan het verzoek voldeden op een wijze welke den Japanschen autoriteiten heusch niet welgevallig zal zijn geweest. Mannen, die hun ruggegraat niet in het water hadden laten liggen, gaven onomwonden als hun meening te kennen dat hij een effectiever organisatie véél meer menschenlevens zouden zijn gered. Humoristen staken er den draak mee. Een schreef, dat hij in zijn trouwring "gekleed" aan wal was gekomen! En dat later een der Japansche geleiders hem ook dat láátste kleedingstuk van het lijf had gescheurd fijnbesnaard Godvruchtig man trachtte den overheerscher te verstaan te geven, dat de lof voor het redden van de menschen niet der Japansche Marine toekwam. Hij deed dat, door in zijn verklaring den Almachtige voor zijne redding te danken.

Of de barbaren dat begrepen of gevoeld zullen hebben?

Barbáren, ja, dát waren zij, van hoog tot laag. En als de overlevenden der schipbreuk daarvan door wat zij hadden meegemaakt wellicht nog niet doordrongen waren, dan zouden zij dat alsnog ervaren in de hól van Pakan Baroe. Het is góed er in het kader van dit verhaal nóg eens extra op te wijzen. Vooral nu er stemmen opgaan van vooraanstaande personen in onzen n-oorlogsche samenleving die meenen, dat de vroegere haat tegen de Japanners - als gevolg van den loop der gebeurtenissen op Java en Sumatra - sedert hunne capitulatie als een vonk naar nieuwere "objecten" zou zijn overgegaan. Indien er beweerd wordt, dat haat een kwalijk ding is het hart der menschheid, dat, als hij zich aan het ééne object niet bevredigen laat hij een ánder zoekt, dat de Nederlanders en de Indonesiërs, toen zij geen gemeenschappelijken vijand meer bezaten, hun haatgevoelens, welke zij aan de Japanners niet konden uitleven, op elkánder overdroegen, dan behoort daar met stelligheid tegen worden geopponeerd. De haat dien wij tegen den buitenlandschen vijand koesterden en, óók als goede Christenen, nog altijd in ons omdragen tegen den indringer, tegen de goudgetande demonen uit het land van den zwarten draak, die haat is van geheel anderen aard dan onze afschuw voor het extremistische barbarisme dat z.g. dienst moet doen om te trachten voor de gevoelens die de Nederlanders in dezen tijd vervullen een verklaring te geven.

Voor Nationalisten, die in alle eerlijkheid meenen voor een

rechtvaardige zaak te strijden zouden wij wel degelijk sympathie, althans aëhting kunnen hebben; met de extremist, in wie wij de slachtoffers zien van een geraffineerd buitenlandsch systeem van geesddrijverij, die in hun verdwazing bij rissen tegelijk óók als slachtoffers van geschutvuur en mitrailleur-kogels vallen, monden wij (indien de afgeslachte vrouwen en kinderen heel eventjes maar zouden kunnen worden vergeten) in zekere mate zelfs nog medelijden kunnen hebben. Dit kunnen wij met de verslagen Japanners positief niet; heden niet, morgen niet, te eeuwigen dage niet!

Ten derde male keeren wij thans van het zijpad terug naar de binnenplaats der Padangsche gevangenis onder Japansch beheer, om dezen keer voorgoed naar Pakan-Baroe te verhuizen. In den loop van enkele dagen werden - op oenige tientallen na, die in verband met hun zorgwekkenden toestand eindelijk naar het hospitaal te Padang waren overgebracht - de ruim zeshonderd krijdsgevangenen via Pajacombo naar Pakan-Baroe op transport gesteld. In den voornacht van het Emmahaven-station vertrokken, word het geheele traject tot Pajacombo, het eindpunt van den spoorweg, in het donker afgelegd. Van het natuurschoon op dat bekende mooie traject kon dus niet worden genoten. Ongemerkt door de mooie Aneikloof, de tandradbaan slechts "gevoeld". De stations Padang Pandjang en Fort de Kock werden weer alleen maar "gehoord" doordien de gebouwen als klankborden het geluid van den knarsenden trein weerkaatsten. De reis werd immers weer per "Niptour" gemaakt, dús in geblindeerde IVe klasse-wagons. En natuurlijk alweer bóven op elkaar gepropt, doch (gelukkig) nu zonder bagage! De handen dus vrij, geen gepieker meer over de barang. Om wat meer plaats voor anderen op de banken te maken, kozen velen "tigplaats" daarónder. Het kolenstof, waar men zich bijna naakt in wentelde, deerde niet meer; tegenover dat inconveniënt bestond de mogelijkheid tenminste van slapen. Met opgetrokken knieën vanwege de spánten weliswaar, maar er kón worden geslapen. Vóór vertrek uit de gevangenis had ieder een boengkoesan rijst voor onderweg medegekregeen, doch dat rantsoen werd door de meesten al in de maag de poort uitgedragen. Zelfs van die pakjes met rijst had men in de trein dus geen "last" meer! Maar de honger-reactie van de vorige dagen trad op en deed zich scherp gevoelen. Menigeen werd er flauw van.

Drinkwater uit den dysentrie-besmetten gevangenis-put kon niet worden meegenomen; niet dal men daar báng voor was geworden, maar niemand bezat immers een veldflesch! Men moest het vóder dus zónder

drinken maar doen.

In afwachting van de militaire trucks, welke het transport verder naar Pakan-Baroe zouden rennen, werden de bijna naakte Blanda's na aankomst te Pajacombo op het stations-emplacement ten toon gesteld. Om hen te veredelen moesten zij natuurlijk weer, hurken; ten aanschouwe van den Menangkabouwschen Jan-Publiek, die al vroeg uit de veeren was. Van eenige vijandige gezindheid viel bij de Bovenlanden hoegenaamd niets te bemerken; in tegenstelling met wat tijdens den rit in de open trucks van Indrapoera naar Padang van de joelende en jouwende kustjeugd was gehoord en gezien.

Stil, zwijgend, met nauw verholten sympathie, stond men aan de andere zijde van de versperring te kijken. Daar manifesteerde zich Oostersche innerlijke beschaving. Men trok zich bijna onopgemerkt in de woningen terug; de kinderen werden naar binnen gejaagd en van achter de gordijnen der vensters en deuren van de goed onderhouden Menangkabouwsche huizen bleef men staren. De propaganda-stunt der Jappen mislukt...

De trucks waren te laat. Het wachten begon het gewapende geleide te vervelen. Er werd "opstaan" geranseld en de troep zette zich in beweging om de vrachtwagens een eindweegs tegemoet te loopen. Barrevoets, blootshoofds, in summere kleedij, ging het skenterend langs de huizen, de richting uit van Pakan-Baroe. Vrouwen stonden op hun erf te weenen, toen zij de voor 'n kwart gekleede Europeanen zóo voorbij zagen gaan. Het aanzien was hun te machtig. Men kent ze, de statige, gedistingeerde typen van het Padangsche Hoogland; den ginnegappenden Jappen toonden zij hooghartig haar afkeer voor de nauwelijks dubbelzinnig tot uiting gebrachte gedachten. Vrouwen, Inheemsche ladies van zeer hoog karaat.

De breede hoofdweg der kotta - Djalan Rajat heette hij nu - was stil en verlaten. Er was geen verkeer, het wegdek was nog practisch gaaf, herinnerend aan een goed beheer in een abrupt afgesneden periode van nijverheid en handel. De anders zoo vriendelijke, drukke passer, overweld door eeuwen-oude waringinboomen, waar men eertijds bij den vroegen morgenzang dor vogels reeds de talloze verkoopsters zag zitten in hunne glanzende Sibenkang-sarongs en vroolijke, kleurige baadjes, dié markt was nu leeg en dood. De Chineesche warongs waren gesloten, de planken

voorwanden niét voor het binnenlaten van klanten opzijde geschoven.

Het ochtendklimaat was weldadig; velen hadden het zelfs te kwaad met de kou, doch het wandelen bracht weer verwarming. De auto's kwamen daar aan. Er werd halt gehouden; transpiratie kwam te voorschijn, de vrachtwagens slopten en keerden. De gratis-touristen werden opgeladen en voort ging het weer... net als van Indrapoera naar Padang. Zij gingen ervandoor in een tempo dat zelfs voor een luxe-sedan te gevaarlijk zou zijn geweest. Bij de doorgezeten blauwe stuiten als souvenir nog van den ritlangs de Westkust, was elke schok op en verwaarloosden weg ene márteling opzichzelve. Maar de omgeving was schoon. Eerst langs en tusschen de blauwe uitlopers der woeste Boekit Barisan; de hoogvlakte werd verlate. De omgeving werd rotsig. Scherend langs loodrechte wanden der reusachtige wonderkeurige rotsblokken, welke nú eens in groepen, dán weer alleenstaand over de vlakte waren verspreid, reed het convoi in Oostelijke richting maar door. Het was, alsof de hemelhooge rotsen in een vèrwereldlijken tijd door titanen verzaagd waren geworden; zóó glad en gaaf waren de loodrechte vlakken.

Eens, bij veldtocht langs de pyramiden in Egypte, vuurde Napoleon Bonaparte zijne strijders aan met een gevleugeld woord: Soldaten! Bedenk dat veertig eeuwen op U nederzien! Daár, aan de voet der Sumatraansche rotsen, kijkt een geheele eeuwigheid op het menschedom zwijgend neer. Op tourist en op gevangene. En de mensch wordt stil..... Niet de Japanner!

Sumatra's woeste natuur was voor de meesten een openbaring. Zeker, ook op Java hadden zij in de bergen gezeten; het bergland van Oost- en Midden-Java, de Preanger, alle kenden ze die (óók nog van de intermeering!) maar dat was toch iets anders weer; vriendelijker, lieflijker. Niet zoo impositant, niet zoo uitdagend. De peilloos-diepe ravijnen, adembenemend om er langs te rijden, de niet meer te tellen haarspeldbochten en dan iets nieuws voor vele "sightseers": de tunnel voor automobielen. Zij deed enkelen on willekeurig met weemoed terug denken aan gelukkiger dagen, aan het Europeesch' verlof, toen men met vrouw en peuters in eigen wagen over de Gtöszglockner-Hochalpenstraase rijdend, bij Hochtor tusschen Heiligenblut en Zell-am-See óók door een tunnel ging; maar mét de beleigde boterhammen welke men van het laatst verlaten hotel uit de hand van den voor zijn fooi diep buigenden en liebäugelnden Oberkellner had meegekregen.... Laen doeloe, laen sekarang!

Wel had de "Niptour op Java bij den opzet van den touristentrip voor variatie weten te zorgen! Voor het twaalfuurtje (van de Jappen wel te verstaan) werd onderweg gestopt. Rijst, brood en cakes (!) werden uit hun knapzak gehaald en de tantalus-kwelling voor de toekijkenden werd zoo lang mogelijk gerekt. De Japansche heeren lieten zich klappers plukken, laafden zich aan het kostelijke nat en namen dan rustig hun tulje; in het gras onder de boomen. Om de leege klapperdoppen werd zoowaar nog gevóchten. Niet door de Jappen! Het substituut voor de verloren gamellen en mokken!

En de Aziaten hadden schik om de "scrimmage" der Blanken....

Met koera2-geschreeuw uit hun siesta ontwaakt, joegen zij hen weer op de wagens. Wie te vèr af was gedwaald om zich na den vermoeienden rit te vertreden maakte weer kennis met koff en stok. Mòedig waren de Nippen vooral .... tegen óngewapende mannen !

De laatste étappe van den weg naar de hel. Rêcht vooruit, heel ver in het verschiët was over het lagere heuvelland de zee weer te zien. De Straat van Malakka! Flets, he'ig, maar de gezichtsénder was toch te onderscheiden. Onverwachts, vlak aan den weg bij een bocht een geweldige uit steenen bod; een kunstmatige globe die den touristen vertelde dat de evenaar werd gepasseerd. Als een lint slingerde de weg zich nog altijd tusschen het gebergte door - maar de bóchten werden hij het dalen hoe langer hoe flauwer - en ten slotte deed hij zich, zoo vèr het oog reikte, als een lange rechte streep nog maar voor. Er scheen geen éind aan te komen. Men was in de laagvlakte beland; de temperatuur wás er naar! Met duizelingwekkende snelheid werd alles voorbij gereden.

De groote ijzeren hangbrug over de Kampar Kanan hij Poelau Gedane werd nagenoeg zonder vermindering van vaart "genomen".

Even daarna kwam Bangkinan in zicht, het vrouwenkamp! Een hooge planken omheining, maar de vrouwen waren op zolder geklommen .... Bij tientallen staken zij het hoofd door de atappen daken. Oorspronkelijk verwonderde gezichtjes; de costumes dier mannen waren zoo vreemd!

Daarna gewuif; het ijs was gebroken! Verderop het burger-intemeeringskamp voor mannen, niet zeer ver van het vrouwen-kamp af. Geen zweém van enthousiasme. Men staarde de vrachtauto's met inhoud wezenloos na. Een merkwaardig contrast met daareven...

Hot sonore geluid van den motor verried, dat met topsnelheid werd gereden. Voor oneffenheden op den weg kon niet worden geweken; de snelheid was daarvoor te groot; de kleinste wending aan het stuur zou catastrofaal zijn geweest. Bij eiken duiker-heuvel werden de hurkenden hoog opgewipt om met een smak op het stuitje te komen. Het was niet te harden.

Alweer een lange brug; een houten nu, in Japanschen semi-permanenten stijl. De Kampar Kanen werd weer gekruist. Daar ongeveer, agio den linkerkant van den weg, een reusachtig vliegveld in aanleg met duizenden zwoegende koelies. Langs den weg lagen dwars-liggers te wachten; Het tracé voor een nieuwe spoorlijn, naar het scheen.

Ter hoogte van het K.N.I.L.M.-veld Pakan Baroe, tien kilometer vóór het plaatsje van denzelfden naam en gelegen aan de Siak, splitste de weg zich in twee takken, één tak naar het Noorden, de andere boog zich af naar het Zuiden. Het transport werd op dezen laatsten gerangeerd. Dus niet naar Pakan-Baroe. Even laten Stop! Men kón niet verder; de weg liep op een kali dood zónder brug; de overvaart van Goenoeng-Sahilan. Na met het kabel-pont te zijn overgezet liep men verder, een kilometer ongeveer en.... de eind-bestemming was bereikt!

Kamp IV, een reeds bevolkt kamp aan den rechteroever der breede Kampar-Kiri, temidden van een verlaten, welhaast dichtgegroeiden rubbertuin; barakken uit Map en rubberstammen. De torpedeering-chabar-angin was reeds van Padang komen waaien. Men was dus op de komst der gasten vóórbereid geweest en de ontvangst was dan ook zoo hartelijk als ze maar kon. Een stevige pot stond op het vuur; drinkmokken, etenspannen en lepels werden van links en rechts afgestaan; dus niet weer "met de vingers" uit een pisangblad. De "havenots" werden in de kamp-familie opgenomen en kwamen verrassend snel weer in de bullen. Vrienden en kennissen, uit Java en elders, keken kun "garderobe" eens na. Er viel allicht een hemd of broekje te geven en ook andere spullen zooals handdoekjes, enz. verwisselden van eigenaar; op rechtmatige wijze voor dezen keer....

Op een permanente opname van ruim 600 nieuwelingen was de accommodatie niet berekend. Kamp IV bestond uit tien barakken, die elk 120 tot 130 man konden bergen. Dicht-opéén-gepakt, dat spreekt! Er lagen reeds 1000 gastheeren in het kamp, zodat de toestand met de aankomst van de schipbreukelingen zóó niet kon blijven. In aller haast werd een "drenkelingen-kamp" gebouwd, 600 meter verder naar het Zuiden, óók aan den kant van de kali. Kamp IV B. Daarheen werden de nieuwelingen doorgezonden en het héétte dat zij daar op verhaal mochten komen! De rust duurde niet lang. Na enkele dagen vond op last der Jappen een medische "schifting" plaats; een scheiding van "fitten" en "un-fitten". De "fitten" waren voorbestemd om dadelijk over de diverse "werk-kampen" te worden "gedistribueerd"; de "un-fitten" zouden naar het herstellingsoord Kamp II, om daar eerst op te knappen alvorens geëxploiteerd te worden. Het "herstellingsoord", het hóófd-kamp, ongeveer 5 km. ten Zuiden van Pakan-Baroe.

Voor een goed begrip van de omstandigheden zij eerst verteld, dat het ging om den aanleg van een spoorbaan vanaf Pakan-Baroe recht naar het Zuiden tot Moeara-Lemboe en dan Westwaarts dwars door het bergland, om aansluiting te geven op de reeds bestaande spoorlijn Padang Pandjang - Solok - Sawahlentoh. De aan te leggen baan zou ongeveer 240 km. lang zijn, een afstand ongeveer als die van Batavia via Poerwakarta - Bandoeng tot Tasikmalaja Of anders Batavia - Cheribon. Na ging het zóó dat, telkens wanneer een baanvak gereed was, aan het einde daarvan een nieuw kamp werd gesticht, om van dááruit weer een volgende etappe te kunnen beginnen. Van Noord naar Zuid. Per dag werden gemiddeld 2 km. rails gelegd, bandjir-tegenvallers daar-gelaten. Hoe lang het talud reeds bestond m.a.w. of het reeds tijdens het Néderlandsche Gezag dan wel in de eerste periode van de Japansche bezetting was aangelegd, wist eigenlijk niemand goed te zeggen; S.S.-mensen meenden, dat het tracé in elk geval reeds tientallen jaren was geprojecteerd. De spoorwegberm was bijna over zijn geheele lengte reeds zwaar met gras en onkruid overgroeid, toen de dwarsliggen en railstaven door de kriegsgevangenen wonden uitgelegd. Niet onwaarschijnlijk, dat het grondverzet voor het talud door Javaansche koelies gepresteerd was; de verlaten koelie-kampen wézen daar op. Over de rivieren waren primitieve gammele houten bruggen geslagen, maar dat hadden P.O.W.'s weer gedaan.

De onderlinge situatie van de kampen was zóó:

Kamp I lag in Pagan-Baroe zelve, of beter gezegd aan de peripherie van dat plaatsje; van daaruit was in Juni of Juli '44 met den aanleg der baan een aanvang gemaakt. Kamp II, het hoofdkamp (of herstellingsoord!) lag zoo. gezegd 5 km. Zuidelijker, Kamp III ongeveer 20 km. ten Zuiden daarvan weer en Kamp IV weer ettelijke km.'s verder. Daarna werden de etappen regelmatig op ongeveer 30 km. gehouden; dus na elke 30 km. een nieuw kamp. Vanaf Kamp IV tot en met Kamp IX of X bij Moeara-Lemboe liep het tracé parallel aan den bovenloop der Kampar-Kiri en aan den rijweg Goenoengsahilan-Moeara Lemboe. Er waren kampen welke daar bepaald idyllisch gelegen waren aan de mooie en breede rivier met heerlijke bad- en zwem-gelegenheid; maar er waren er óók, waar meer dan duizend man na volbrachte dagtaak zich moesten baden in een pól, niet grooter dan bijv. een eet- of slaapkamer in een moderne Indische woning! Een pool "gevoed" door een beekje, waarboven de Japansche latrines waren opgezet....

De dagtaak der krijgsgevangenen was gevarieerd van aard en van duur; vooral echter van dúúr! Er waren ploegen die railstaven en dwarsliggers op de schouders droegen, soms kilometers ver. Blootsvoets over doornen en over scherpe steenen, door modder en zon-geglويد zand. De bisen-dragers of de "sleepers-ploeg"; "sleepah" op z'n Jáps! Daar waren ook "pushers" die niets anders dan met rails en ander materiaal beladen platte wagens hadden te duwen, veelal tégen hellingen op... als de locomotief het verder verdraaide! Daar was de spijker- en hamerploeg, die met voorhamers de railspijkers in de dwarsliggers kreeg te drijven. Voorts de mannen voor het grondverzet, de boschkappers, de remmers, enz. Zoo ging het den ganschen dag van 's morgens vroeg tot heel laat in den middag. Vóór donker waren de buitenwerkers niet in het kamp terug, ja het was schering en inslag, dat men 's morgens nog bij het donker het kamp verliet om niet eerder dan 's nachts pas "thuis" weer te zijn. Bij ontsparingen, welke als gevolg van het slechte en oude spoorweg-materiaal niet van de lucht waren, of bij het wegslaan van een brug, kwam het bij herhaling voor dat de mannen dagen en nachten het kamp niet meer zagen. Het werk ging vóór het welzijn van den man. Bij nacht en ontij, boven, in en ónder water in de banjirende kali moest aan de weggezakte pijlers gewerkt worden; opdat de werktrein met P.O.W.'s er weer overheen konden gaan. Schommelend, deinend, op het kantje af van kantelen en naar

beneden storten!

De goden waren met de gevangenen....

Ernstige ongevallen kwamen gelukkig zelden voor. Nu en dan werd er maar één been afgereden, of iemand ging dood tusschen buffers bekleemd, maar daar werd verder niet van gesproken. Of men nu stierf op de baan, of men voor eeuwig de oogen sloot in het ziekenzaalje van het kamp, wat maakte het nog uit! Over het rantsoen dat er op zoo'n dag voor zoo iemand was uitgetrokken, ontfermde zich wel weer een ander...

Men werd onverschillig, men werd cynisch, men werd ongevoelig. Men dacht op het werk alleen nog maar aan den avond-pot... tenminste, toen die nog goed was; later óók al niet meer. Later, al naar mate de aanleg van de baan gevorderd was, al naar gelang het punt van aansluiting met de Sawah-Loento-lijn werd genaderd, hadden de exploitanten geen belang meer bij een goed fysiek der slaven. Het eten werd minder en slechter, hoe langer hoe minder vlees., hoe langer hoe minder bladeren. Als surrogaat voor groenten werd tapioca-blad geleverd, d.w.z. de groenteploeg ging er onder toezicht van een Jap of Koreaan op uit en kwam dan met afgeleefde bladeren thuis. Ook de rijst werd minder en zelfs het... tapioca-meel! De hoeveelheid behoeft hier niet genoemd. Uit wat ná de Japanschen tijd over de voeding in practisch álle kampen bekend is geworden, zal een ieder zich daarvan een voorstelling kunnen maken. Het was juist genoeg om er aan weg te kwijnen... Indien men althans geen kans zag aan "bijvoeding" te komen. Visch en trassie, groenten en vruchten, daar moest men het maar van hebben. Die kreeg men dan ook, maar tegen exorbitante prijzen, want contact met de bevolking was wel te maken. Deze verdiende er schatten aan aan de geleverde producten en aan de kleeren welke door haar werden gekocht. Doch de Japs mochten het niet weten; anders was het voor een tijdje weer uit. Scherpe controle bij thuiskomst van buitenwerkers op "contrabande" en een verbod voor "snierken". De P.O.W.'s mochten zich eenvoudig niét behoorlijk voeden; zij moesten er immers onderdóór! En het samurai-zwaard sneed aan twee kanten, aan den kant de ondervoeding, aan den anderen kant de hooge arbeid-eischen. Er moesten steeds méér corveeërs geleverd worden; hoe meer zieken, hoe meer werkers er werden gevorderd.

Ziek en tóch de baan op! Gehuld in lompen als overschotje van met

latex aan elkander gekleefde shorts; of men liep in een "Tjawat" rond; goenie-lendedoekjes. Dat was de "kleding" waarin men 's morgens opstond en waarin men 's nachts weer slapen ging. Wanneer er tenminste niet een karwei viel op te knappen, waarbij men vier en twintig uur en langer de barak niet kreeg te zien. Voor dag en dauw de deur uit, bij onweer en door regen in open lorries over een afstand van 10 tot 30 km. - zoo ver als het baanvak gevorderd was - naar de plaats van den slaafschen arbeid. En vaak eerst 's nachts terug. Dag in dag uit, week in week uit. Zondagen werden niet gekend. Eéns, of hoogstens twee keer in de maand een vrijen dag, maar dan was het prompt... verhuizen. Niet altijd werd, wanneer naar een ander werd verhuisd, het oude kamp verlaten. Soms werd de roode haan er op gezet die dan kraaide, dat het een lust was! Maar soms ook bleef een kern der bezetting achter voor "onderhoud" van wat juist gereed was en zoo waren de ongeveer 6 à 7000 krijgsgevangenen over vele kampen in een lange linie verspreid.

Intusschen stelde men zich van de waarde der aangelegde lijn als middel van verkeer niet al te veel voor; het is een en al rommel! Het tracé loopt dwars door verlaten rubbertuinen, door oerwoud en door moerassen. Wat den eenen dag aan het talud hersteld was, werd in den nacht door den regen weer verspoeld. De houten duikers stortten telkens opnieuw in. De van de N.I.S. en S.C.S. op Java gestolen rails waren oud en versleten; er waren er bij die meer dan de helft van het bovenprofiel verloren hadden en wendten toch gebruikt. De dwarsliggers waren veelal zoo hard, dat zij bij het spijkereen alreeds spleten, of weer zoo zacht dat de 5 of 6-inch lange spijker er met een hamerslag doorthen schoot. Zoo was de spoorweg toen hij in Augustus '45 opgeleverd werd.

Als verkeersmiddel voor commercieels doeleinden is de Pakan Baroe-erfenis dus van geen waarde. En het strategische belang bestond al één, zoolang een inval op Sumatra dreigde. De baan draagt zeer duidelijk het Japanschen stempel van korten levensduur en van vergankelijkheid.

Het is één en al rommel. En anders niet!

Men vraagt zich af hoe het mogelijk was, dat een natie die tot zulke primitieve middelen en zulk inferieur materiaal haar toevlucht nemen moest, nog de hóóp kon koesteren een oorlog tegen machten als Amerika en Groot-Britannië te zullen winnen.

Meer ook de Phrygiërs werden te laat wijs! En die stonden niet allèen!

Hitler, Mussolini, Tojo Un sot trouve toujours un plus sot qui Padmire... Zóó zeggen de Franschen.

De oude Romeinen waren korter Agas asellum!

"Drijft een ezel zooveel Ge wilt, het blijft 'n ézel.... (de volgorde van de as-koppen is slechts alfabetisch gekozen!)

Het tractie-materiaal bestond uit oude spoorwagons gegapt uit Java en van de Oostkust van Sumatra. Een paar oude D.S.M.-locomotieven nog uit de negentiende eeuw; één vrij behoorlijke berglocomotief en tenslotte een paar Japansche Diesel-locs voor de lichtere lormie-treinen. Het waren zware Diesel-trucks met dubbele achteras. Met één hãndomdraai a.h.w. kon de "locomotief" tot vrachtwagen voor den rijweg en ómgekeerd van vrachtwagen tot locomotief voor railverkeer worden getransformeerd. De methamorphose geschiedde door het monteren resp. dẽmonteren van meegevoerde luchtband-wielen. Bij rail-verkeer liep de truck dus op haar vèlgen.

Mak revenons a nos moutons, De krijgsgevangenen ...

Mochten de "fitten" - of laten wij hen liever "werkers" noemen, want volkomen fit, 100% gezond was tegen het einde van den bezettingstijd wel niemand meer - zich nog gelukkig prijzen dat zij door hun contact met de bevolking aan de onontbeerlijke hulpvoeding konden komen, de zwakkeren, de kwartier-zieken in de kampen en nog in hóógere mate de zieken in het hospitaal waren er veel slechter aan toe. Zij immers waren, tenzij een goede vriend, of neef of broer hen hielp, aangewezen op het P.O.W.-rantsoen en waren dus gedoemd daaraan te gronde te gaan, in den waren zin des woords. Juist zij hadden extra voeding nodig om te herstellen, om bij te komen, om in het leven te kunnen blijven. De ironie van "loon naar werken".

Loon naar werken... volgens Japansche schaal!

Wie niet doodziek was moest zwoegen en ontving daarvoor zijn loon: dertig, of vijf en dertig papieren Japansche centen daags - een rubbercup met rijst als extra hapje. Wie ziek was moest maar dood: hij kreeg geen loon en ook geen extra rijst. Door het werken in den regen en killen nacht, getransporteerd bij weer en wind zonder beschutting van het naakte lijf, nam het aantal zieken sprongsgewijze toe, het baan-corvee kwam dus weer neer op zoo veel minder krachten. Zooveel minder krachten moesten hetzelfde werk verzetten als te voren zooveel méér hadden gedaan. Hoogere eischen dus met alweer zooveel grootere kans om af te knappen. De kringloop der progressie en hare exponenten!

Maar het moet gezegd: de Nips hadden het proces wondergoed 'getimed'; tegen den tijd dat er bijna geen fitten over waren, was de spoorweg ook gereed. Doch waarop zij niét "getimed hadden dat was de coincidentie met Tokyo's capitulatie!

Het aantal kwartier-zieken in alle werkkampen was schrikbarend groot geworden, de hospitaaltjes lagen vol. Honger-oedeem en beri-beri; dysenterie, malaria en avitaminose: debilitas en enteritis. En dan niet te vergeten de bijna ongeneselijke tropische zweer. Den Hemel dank, dat men bleef gespaard voor cholera en typhus, maar het wás genoeg! De Jap mocht tevreden zijn. Net als over het ziekenzaaltje in de Padangsche gevangenis zou ook hier eigenlijk het woord beter aan de medici gegeven kunnen worden. Toch kan het wellicht geen kwaad dat ook een leek vertelt wat hij zag en hoorde. De doktoren kunnen zélf toch moeilijk zeggen dat zij als helden streden in den strijd tegen overmacht en duistere krachten, dat zij zichzelf nooit ontzagen in hun pogen de afgekeurden uit de handen der beulen op de baan te houden. Zij deden wat zij konden, óók waar zij wisten dat aardsche hulp niet meer baten zou; ook waar de middelen niet voorhanden waren, waarvan zij wisten dat alleen dié redding van het leven konden brengen, waarvan zij wisten dat de Jap die van ons had gestolen en krampachtig onder zijn berusting hield. Machteloos stond onze staf van kundige doktoren - specialisten welhaast op elk gebied - niet tegenover de ziekten die zij kenden, die zij wisten te genezen indien zij maar de middelen daartoe kregen, maar machteloos tegenover de steenen harten in de robots, door generaal Tojo in hen geplaat.

Waar geeselen en bastonnade op de baan hadden gefaald, daar werd de taak volbracht door onthouding van medicijnen. In den nood eet de duivel

vliegen. De P.O.W.'s verkozen varens, pythons en kleinere slangen uit het hos; honden, katten en ook apen. Of anders ratten en muizen, moeizaam gevangen in barakken. De jacht op vitamines en eiwitstoffen! Alles wat maar vleesch of groente was word tot gerecht verwerkt, zoo trachtten de gevangen. zich met "snierken" nog te redden, zoolang zij niet aan het planken ziekbed gekluisterd waren. Wie eenmaal horizontaal lag kwam op het hellend vlak; vandaar dat de verstandigen er alles op zetten om zoo lang mogelijk aan het werk te blijven. Niet voor het loon van vijf en dertig centen, want dat was de waarde net van een tiende ei. Dat maakte 3 eenden eieren in de maand of een handvol trassie als variatie.

Pacific-peil! In alle kampen....-

Moest, wat de voeding betrof, een ieder zelf maar zien hoe hij zijn lichaam geven zou wat het van noode had, voor de vervaardiging van medicamenten zorgden de kruiden-zoekers. Wonderen werden er verricht door een apotheker en zijn staf hij de bereiding van surrogaten. Kinine-pillen tegen malaria waren reeds lang niet meer gezien. Tegen deze ziekte werd door de Jap gemalen kinabast verstrekt. Dat was niet te verteeren, de maag draaide er van om en absoluut gebrek een eetlust kwam in de plaats van honger; het middel was dus érger dan de kwaal. Wat de Jap ook wide! De kruiden-shop wist er een draaglijk drankje uit te tooveren en al moest erkend, dat het geconcentreerd product der B.K.F. het verre daarvan won, zonder den apotheker zouden nu bij de Pakan Baroe-kampen nóg meer houten kruisen staan. Men had patiënten die aan hun honderd- en zooveelsten aanval waren en die deze hardnekkige, sloopende ziekte alléén te boven kwamen, dank zij den medicijnenman. Een médalje voor dien pretentie-lozen, stillen man!

Zoo werd er ook obat voor andere ziekten gewrocht; maar er waren helaas ook kwalen waar geen kruid voor was gewassen, ziekten die uitsluitend met goede voeding waren te genezen. Het zal in de Java-kampen, in Thailand, in Burma en ook elders wel precies hetzelfde zijn geweest. De avitaminose openbaarde zich in allerlei verschijnselen. Patiënten, die weken lang als Michelin-reclame-mannetjes hadden rondgelopen, liepen als een luchtband leeg; zij werden in nog geen week weer zoo mager als een talhout en wisten eerst dán, wat zij aan vleesch bezaten.... of niet bezaten. Als hun hárht het tenminste had verdragen....

Daartusschen door wat dysentry of enteritis, of weer malaria, want Anopheles wachte heusch met zijn prikjes niet, totdat de P.O.W.-er van andere ziekten was hersteld! Malaria-tertiana - gelukkig zelden tropica. Het was een "survival of the fittest". Tòch was het vreemd, dat aan longontsteking en tropica juist de oogenschijnlijke kräftigste figuren stierven. Stoere, jonge, gespierde knapen van de keuken gingen er aan onder door. Krakende wagens duurden soms ook op den slechten Pakan Baroe-weg het langst!

Het systeem bestond van periodieke uitwisseling van zieken uit de werkkampen met "herstelden", maar ook met niët-herstelden uit het "herstellingsoord". Daar zetelde de Japansche kaptein die over alle kampen den scepter zwaaide. Een "herstellings-oord" met voeding slechter nog dan in de werkkampen, een "herstellings-oord" zonder behoorlijke medicijnen. Maar het kamp lag minste droog: de atappen barakken waren op zandigen bodem gebouwd, op een heuvel waarlangs een sawah-beekje stroomde voor het bad en voor de wasch. De drainering was bepaald uitmuntend: na de zwaarste "Sumatraantje" was de grond weer dadelijk droog. Kamp I bij Pakan-Baroe daarentegen droeg den karakteristieken naam van "Modderlust." Maar op dezen schertsnaam konden eigenlijk alle werkkampen aanspraken doen gelden. Aanspraak en recht waren echter attributen uit een lang vervolgen tijd....

Met de uitwisselings-methode kwam men weer in den vicieuzen cirkelgang terecht. Ter vervanging van de terug gekomen zieken uit de werkkampen, werden andere zieken door het hoofd-kamp gedistribueerd. Zieken, niet eens herstellenden, laat staan herstelden! Die zieken hadden niet eens de tijd, niet eens gelegenheid gehad eerst te genezen. In het werkkamp gearriveerd moesten zij weer als buiten-corveeërs worden ingezet en knapten dan subiet weer af.

Gevolg: kwartier-ziek of opname in de barak voor zieken, in afwachting van terugzending naar het herstellings-oord in ruil voor andere zieken. Of.... om bijgezet te worden in het hofje te midden van de rubberhoornen waarheen zij reeds zoovelen voor éénwig hadden zien vertrekken. Voor hen was de oorlog afgelopen, het Caudynsche juk was van hün schouders af en Piet van Vliet mocht zich weer naargeestig in den stillen, somberen nacht voor een volgende doen hooren; soms voor 4 of 5 tegelijk.

"Loon na(ar) werken" in de werkkampen.....

In het herstellings-oord, in Kamp II, was het een graadje erger. Wat trouwens ook verklaarbaar was. Dáár immers was het een verzameling van zieken uit alle kampen; dáárheen werden immers zij gebracht die elders afgebeeld maar nóg in leven waren. Naar het herstellingsoord! Zij hadden reeds visioenen van de goede voeding, van veel rijst, van vleesch, van eieren en van groenten! En dan kwam de ontgoocheling: nóg slechter dan in het verlaten werkkamp, nóg minder rijst, geen eieren en nagenoeg geen vleesch; maar.... een zéér groot hospitaal met véél doktoren, maar nog véél meer patiënten, zonder medicijnen. Teleurgesteld, ontmoedigd, temeer-geslagen.

En nog voordat zij naar het vroegere kamp of naar een ander werden weggestuurd, was het ook met hen gedaan. Er waren dagen van 10 en 11 dooden. Een droeve rij van baren bewoog zich dagelijks voort langs de barakken en langs de keuken, waar voor hen die daar werden weggedragen nimmer meer versneden tapioca-blad te koken stond. Aangrijpend en hartverscheurend, angstwekkend bovendien was telkens weer opnieuw het tafereel, wanneer de stoet in de houding eerbiedig wed nageleken; wanneer, vandáág bij de zachte stralen der ondergaande zon en morgen onder den druk van een loodzwarten hemel bij druilerig regenweer, het bruggetje werd overschreden, waardoor de doodenheuvel van het Kamp gescheiden was. Aan het einde dier brug stond de poort des Doods, van daar leidde het breede, steile pad naar den heuveltop, waar voor zooveel baren ook zooveel groeven gaapten, om eerst bij duisternis te worden dichtgeworpen, wanneer dominé of Katholieke geestelijke het woord ten afscheid gesproken had. En het was dan telkens weer, alsof uit het donkere graf terug-gefluisterd werd: heden ik en morgen Gij!

"We are going down in history.... aldus een zieke Brit in gedachten voor zich uit, toen hij, loom van kramp, en van pijn zich terug moest sleepen naar het Kamp, nadat hij een trouwen makker de laatste eer bewezen had. Vier-en-twintig uren later werd ook hem het laatst' saluut gebracht....

Vredig, zonnig gelegen op een kalen heuvel ginds, strekt zich thans de

doodenakker uit waar eindeloze rijen houten kruisen zwijgend de namen dragen van evenzovele verwanten en kameraden aan wie niet de eere-strijd der wapenen te zwaar gevallen was, maar die na onnoemelijk lijden en verzuchten het onderspit hebben moeten delven voor het scherpe honger-zwaard.

Gød gaf hun kracht naar kruis; de gele duivel schonk hun kruis na kracht! Dapper, onversaagd; eerst staande met opgeheven hoofd stap voor slap terug, totdat zij met de knieholten tegen de baleh-baleh-rand gedrukt achterover vielen, om ruggelings op de harde planken liggend dóór te vechten. Het zwaard van Damocles, bengelend aan de spanten van het atap-dak, hing hun boven het hoofd. Nóg gaven zij zich niet gewonnen, nóg krabbelden zij weer overeind, om ten slotte wankelend den genadeslag te incasseeren, toen hun ongeveer een maand vóór Japans capitulatie practisch in het geheel geen voer meer toegeworpen werd.

Naar allen schijn hadden de beulen geconstateerd dat zij bij het schema, door hogere militaire hand ontworpen, ten achter waren geraakt.

Nóg waren er te veel in leven en het had niet een paar weekjes langer moeten duren, of niet een van de ruim 1300 kamp-bewoners in het "herstelling-soord" zou de stonde hebben overleefd, toen de atoombom-mare als een reddende Engelen-verschijning binnen de kamp-omheining nederkwam.

16 Augustus 1945

Zeshonderd gram rijst per persoon per dag en volop vleesch maar nog geen groente; werker of niet-werker! Gecamoufleerd nog met den Japanschen leugen dat dit het uiteindelijke "toon naar werken" was; het heette dat de aanvoer van levensmiddelen nu verzekerd was, nu daar ginds bij Sawah-Loento de aansluiting op het spoorwegnet verkregen was! Niet één die het geloofde.....

17 Augustus.

Opgave van namen en adressen van familie-relaties op Java en Sumatra; baan-corveeërs gingen niet meer uit stapels achterbaks gehouden vijf-en-twintig-woorden-kaarten werden uitgereikt.

18 Augustus.

Zwaar Japansch kustgeschut - óók nog gecamoufleerd - denderde het kamp voorbij, richting Pakan-Baroe teruggetrokken zeer waarschijnlijk van de Westkust van Sumatra, om langs de Siak te worden afgevoerd.

19, 20, 21 Augustus.

Nóg meer rijst, nóg meer vleesch, nóg meer visch, gratis vruchten, óngekend! Er mocht "gesnierkt" worden héél den dag. Een nieuw probleem geboren voor doktoren! Het gevaar van overèten. Waarschuwingen in den wind geslagen, de uitgehongerden aten zich eenvoudig dóód. Toch in den Japanschen val geloopt...

22 Augustus.

Medicijnen vrij gegeven, kisten karren vol. Kinine-tabletten en ampullen; atebriene, emitine en wát niet meer. De medici hoog in de wolken; éindelijk konden zij hun gang weer gaan! Voor velen helaas te laat.

23 Augustus.

De eerste kleeding-verstrekking tijdens krijgsgevangenschap. Verstrekking van splinternieuwe Japansche lende-doeckjes in helle kleuren! Tjawat-parade. Daarna de doekjes als versiering der barakken. Ook de Tjawat-bom voor de Jappen verkeerd gesprongen! Oprichting inlevering van de kleurendoeckjes. Waaraan zich niemand stoorde...

's Avonds speelde de kamp-band voor de zieken in het hospitaal. Onverwachts, "God save the King" én het Wilhelmus! In de omliggende, spaarzaam petroleum-verlichte barakken werd het stil. Het praatgezoem verstomde, men keek elkander stilverwonderd aan. De tonen kwamen bétér door. In de houding! Ziek of niet ziek, een ieder veerde op. Zachtjes, schuchter, nauwelijks hoorbaar nog, bång nog voor de Jappen, werd er gezongen.

Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloei
Den Vaderlans ghetrouwe
Blijf ick tot in den doet....

24 Augustus 1945. De Dag der dagen!

Over de natbedauwde atap-daken hing een dichte nevel als een waas van geheimzinnigheid. Hamengekraai in de nog donkere verte, de omroep der geboorte van een nieuwen dag. Dan, het dagelijksche réveille: kom soldaatje moet je niet opstaan... net als tempo-doeloe in het garnizoen. De eerste stemgeluiden in het ontwakend kamp. Geplasp van vroege baders in het stroompje dat Dood en Leven scheidde. Daar aan den overkant de heuvel van het verleden, van den Dood; hier, aan deze zijde die van het heden, van het nieuwe Leven. Na de nevelen het licht! Geheel de omgeving, de groente-tuinen, de boomen, de heuvels, jazelfs het zwart-bruine nog doorzichtige water in het levensbeekje kleurde zich in zachte tinten van het morgenrood en als een vuurbol van ongekende grootte klom de Oranje-Zon gestaag tot hoog boven de hoornen van het donkere Bosch, in welke schaduw nog maar vaag de bruine heuveltjes der makkers langzaam zichtbaar werden. Ook voor hen daar ginds scheen weer de Zon in al haar pracht en glorie, want met de talloos vele anderen, heel ver weg, die in den wijden Oceaan hún graf hadden gevonden, moeten zij geweten, moeten zij gevoeld hebben, dat het voor hunne dierbaren eindelijk Vrède was. En toen later op den dag het geheele kamp in carré stond aangetreden om de proclamatie van den Wing-Commander aan te hennen dat Japan op den 14den Augustus onvoorwaardelijk zijn nederlaag had erkend, toen nóg later door den geestelijke een dankdienst aan den Opperheerscher opgedragen werd waarbij in gevoelvolle woorden vooral de Dóóden werden herdacht en toen ten slotte na de ademlooze stilte tijdens het hijschen van Neêrland's fiere driekleur - ditmaal uit volle borst - de Volkliederen der geallieerden gezongen werden, tóen moeten ook zij daar aan den overkant zich nog één maal langzaam hebben opgericht en door een floers van tranen hebben heen gekeken, om eerst daarna het hoofd in ware rust en vrede neêr te leggen.

In de dagen die daarop volgden heerschte in het groote Kamp een sfeer van spanning en verwachten. Van de andere kampen kwamen méér zieken toegestroomd. De "fitten" zouden er het láátste zijn. Het Kamp werd uitgebreid, de Jappen hadden de (vuile) plaat gepeetst; hún mooi kamp werd nu betrokken. Het zou echter nog weken duren, voordat de liquidatie beginnen kon. Het transport-probleem moest worden opgelost en dan....

De J ava-moeilijkheden! Een radio-ontvanger met luidspreker was beschikbaar gekomen; de legende van het miniatuur-ontvangertje in de klompenhak ingebouwd, maakte opeens geen opgang meer. Het was niet meer noodig da rme de geruchten uit de lucht te grijpen! De geruchten over Holland's bevrijding, Duitsland's capitulatie, de bombardementen van de Japansche steden, de Russische oorlogsverklaring te elfder ure en dan ten slotte het voornemen der Geallieerden voor een aanval op Sumatra (na de capitulatie!), de atombommen op Hiroshima en Nagasaki ... waren die niet juist gebleken? Alles uit de klompenhak gehaald ..... maar ook uit Maleische bladen! Gelukkig voor de Jappen, gelukkiger nog voor de P.O.W.'s, zou nu de invasie achterwege blijven. Te Singapore was aan het licht gekomen dat, bij een eventueel inval der Geallieerden, alle zich in Japansche handen verheugende krijgsgevangenen en geinterneerden zonder omhaal van (Japansche) woorden uitgeroeid zouden worden.....

De restanten dan!

De volgende episode was er een van bekendmakingen en van orders. De jeugdige (reserve)-officieren hadden in de gauwigheid weer sterretjes geplukt, zij zaten hoog te paard en beklommen fluks en kwiek de verlaten uitkijkposten van de Japs, om weer hoog van den horen te kunnen blazen! Broekjes, met een halven meter hooger de distinctieven zwevend. Zij sloegen den ouden toon weer aan tegen het grijze hoofd, welks torser hun papa had kunnen zijn. Het was alweer. Holland op z'n smalst....

Nog niets geleerd en alles "disciplinair" vergeten. Maar och, ook papa zou bij zulke zootjes niets hebben in te brengen, hij moest toch weten, dat zij geen kans hadden gehad in een heuschen oorlog aan papje en mammi e te toonen wat zij presteeren konden! Vergeten, dat de broekjes die zij droegen - hansopjes bijna nog - in krijgsgevangenschap versleten waren van de stokslagen der Japanners. Jean Potage had flinker, had kloeker, kunnen zijn, als ze hem toen maar hadden laten gaan .....

Daarom zit hij nu maar bij de... RAPWI! Of hij daast rond al in een groene jeep, met rookende, scharlaken-roode lipjes bij zich, als d ecors! Hij draagt niet altijd sterren, vaak ook zijn het kn opjes maar! Niet van zilver en ook niet van goud. Het is geen vleesch, het is geen visch; het is wat "kikkerachtig". Te klein voor een tafellaken, maar toch ook weer ni t te groot voor een ombij-servetje. Zijn naam is ook niet altijd Jan; soms heet

hij Piek Zijn equivalent in Frankrijk heet Pierre Sneau!

Kassian! Niet hij, maar zij daar in de jeep, wanneer haar straks de schellen van de lieve (opgemaakte) oogjes vallen....

Ook kassian ons lief Oost-Indië, indien haar toekomst op zulks jonge schoulers rusten moet....

Genoeg! Hij heeft zijn deel gehad. Vervolg iemand, die de karwats verdient heeft, niet met de geeselroef!

Lang, héél lang was er op hen gewacht te Pagan-Baroe, en eindelijk dan waren zij gekomen.... De vliegmachines. Uitbundig geroep en geschreeuw, alsof het geronk der motoren zou kunnen worden overstemd. Gewuif over en weer. Vliegmachines zonder rooden bol....

Men kon zijn oogen niet gelooven géén bollen meer! Het hart klopte in de keel. Nooit, nóóit die ronde bollen meer. En ook geen... tapioca meer!

Medicijnen en versterkings-middelen vielen uit de lucht. Roode Kruis pakketten eindelijk weer een tandenborstel èn een tube pasta. Scheermesjes en apparaten, snoepgoed en chewing-gum; ook tabak en cigarettens. Maar alles.... met een bijsmaak. De Java-situatie! Corresponderen was nóg niet mogelijk. Waar zaten vrouw en kinderen? Er "klopte" iets niet in de berichten. Het Kamp mocht niet worden verlaten; de veiligheid gedoogde 't niet. Krijgsgevangenen als overwinnaars toch nog achter prikkeldraad. De Nederlandsche dan! Van P.O.W. tot ex-P.O.W., van ex-P.O.W. tot P.A.W. en van P.A.W. tot P.O.P. Ja er zit tragiek in: prisoner after war, prisoner of peace....

Men werd lastig, men werd moeilijk. Moeilijk voor zichzelf, moeilijker voor anderen, doch het moeilijkst voor de Leiding. Voor kamp-corveetjes liet niemand zich meer vangen. Het woord hygiëne werd geschrapt. De Jappen kwamen immers niet meer binnen; voor het optrommelen van kamp-corveeërs had de Leiding dus geen boeman meer.... Het was een zegen, dat ze niet meer kwamen. Maar dat zij zich op straat nog frank en vrij bewegen mochten, dat zij daar nóg in auto's reden terwijl de Kamp-leiding het op kakk's deed, was dat geen gekkenhuis? Niét alkeen

in Pakan-Baroe!

De voeding werd steeds beter, lekkere blikjes, lekkere koekjes, maar lekkere groenten werden niet gelust. Immers, die waren toch nog niet te krijgen! De keuken-mannen deden wat zij konden om zooveel mogelijk te produceeren. Op de bereiding kwam het niet meer aan. Rijst, rijst, rijst en nogmaals rijst. Goed voor de beenen.... Een groene schare scharminkels belegerde dagelijks de poorten van het Kamp; de skeletten verdrongen zich om een bakoel rijst. Het leek een danse macabre.

De tijden waren veranderd en zóó de mannen. Vroeger gaf Jan, of John, of Bill zijn jas of schoenen weg voor rijst en een beetje visch. Nú at hij zich weer rond en wie het breed heeft, laat het breed (door den pagger) hangen. Gemeenschappelijke welvaart doch anders dan van de Jappen!

Scharminkels, arme drommels, die geen veer voor den mond meer konden blazen. Dat waren de restjes van de koelies, die boeng-Nippon van Java weg liet rontselen. De restjes maar; de meesten hadden geen honger meer; zij lagen al sinds langen tijd langs de lange baan verspreid. In de alang-alang en in de kreupelboschjes. Een gegraven gráf was voor hèn te veel.

Medio September. De eerste zieken weggehaald; door de lucht naar Singapore. Toen volgden andere transporten, met.... prioriteit! De Britten, de Aussie! die moesten toch het vèrste weg? Zoo ook Judy! de eenige overgebleven Europeesche vrouw. lady was lief, Judy was mooi. Een-ieder hield van haar; iedereen streekde haar over haar haar, ook de mannen van de keuken hadden een zwak voor haar! Want Judy had veel meegemaakt. Twee zeer rampen had zij overleefd. De eerste die van de "Prince of Wales", haar heer had zij verloren. Een ander ontfermde zich over haar, hij nam haar mee op de "van Waerwijck" en lady werd prompt weer getorpedeerd. Maar Judy had veel aan sport gedaan, in zwemmen was zij thuis. Zij wist weer op een vlot te komen en werd zóó weer opgevischt. Maar toen was zij er beu van; en ging naar Pakan Baroe mee. Daar was het góed.... had de Jap gezegd! Daar zou ze 't beter hebben dan in een Bandoengsch kamp voor intermeering. Dat had een Jap eens óók gezegd! Ondanks haar kunne stond ze officieel te boek als Prisoner of war". Zij nam deel aan de appels en had recht op een rantsoen. Maar lady was verwend: zij bracht haar tijd het liefst bij al die fijne mannen daar in de

keuken door. Zij werd geféteerd, kreeg "vette hapjes"; voor haar officieels pot trok zij haar neusjen op. Bah! rijst met gekookte blaren! Zoo was Judy, buiten de keuken, de eenige P.O.W. die nooit honger leed. Maar zij had het verdiend; zij was van goede zeden, zij bleef een dame en had niets met de Jappen op! "Hij we!"... in écht kriegsgevangenen-jargon en zij keerde Jaap hautin haar slanke rugje toe, wanneer hij mines maakte haar aan te halen. Een toonbeeld van deugd en trouw voor zoovele ánderen van haar sekse...

Niét daar op Pakan-Baroe!

Maar ook mánnen - wèl op Pakan Baroe- toonde Judy vaak hoe het niét moest. Zij droeg haar hart zeer hoog, ook in gevangenschap! Aan "bietsen" had ze 'n broertje dood; in vuilnisbelten dook ze niet en ze nam ook nooit iets stilletjes van een slapie weg.....

Want: Judy was geen ménsch. Ze was wel een mooie, lieve vrouw, doch van lagere orde maar. Zoo zegt althans de ménsch! Arische van geboorte, maar ze was tóch trouw!

"Nicht möglich" . zei niet.... Grock!

Judy was geen Duitse Staande en ook geen Setter, maar ze was ook allermínst een... kamponghond. Ze had geen melkboeren-hondehaar ze droeg een zwart-bruin-witte vacht als een symbool van volkeren die elkander zóchten, maar elkaar eerst lang ná den oorlog vinden zouden .....

En daarom kreeg Judy van den Wing-Commander prioriteit bij evacuatie; mét haar heer!

Lady klom in het Dakota-toestel alsof ze nooit anders was gewend geweest. Het vliegtuig verhief zich van den grond. Judy keek van achter het mica-glas naar buiten en zweefde langzaam weg... over het tranendal waar zij zoo váák van baas verwisseld had. De beste wenschen uit vele monden vergezelden Judy op haar reis naar huis en eerst veel later kwamen ook anderen aan de beurt. Oók P.O.W.'s! Maar nog véél meer bleven er zitten; daar op Sumatra. Weken, maanden, misschien wel jaren... Eens komt misschien de tijd, dat ook zij weer vrouw en kleuters den in "gezins-hereeniging".

Misschien! Misschien ook niet ....

Vóór het begin der Pakan-Baroe-liquidatie, had de medische dienst an de hand van de statistieken de balans opgemaakt van de levenden en dooden. Exacte cijfers daaromtrent worden wellicht nog wel eens gepubliceerd, of zij worden in een dossier begraven dat hier of daar wordt "afgelegd". Het had de aandacht getrokken, dat de meeste slachtoffers in de Pakan Baroe-kampen deel hebben uitgemaakt van de bij Moko-Moko getorpedeerde draft. Voor de juistheid van het cijfer kan hier niet worden ingestaan, maar als restant van de 680 geredde krijgsgevangenen werd in September 1945 een aantal van 97 Europeanen en honderd- en zooveel Ambonneezen en Minahassers genoemd.

Van de 2300 krijgsgevangenen die een jaar te voren van Java waren weggevoerd.

Zeven-en-negentig van de 2000 Europeanen die Java verlaten hadden en 97 van 500 blanken die levend den Sumatra-wal bereikten.

Meenden velen dat deze droeve uitkomst moest geweten worden aan den "shock", welken de schipbreukelingen na de torpedeering gehad moesten hebben, anderen waren van oordeel, dat er een meer plausible oorzaak voor aan te wijzen viel. Zeker, een moreelen klap hadden zij allen inderdaad gehad; eerst aan boord en later dobberend op de golven. Maar de meesten waren er na korten tijd toch practisch overheen. Zij konden weer rustig denken, weer over hunne belevenissen praten, zónder zichtbare aandoening van het gemoed.

De voor de hand liggende oorzaak van het ontstellende sterftecijfer der Moko-Moko-gasten was, dat zij zonder eenig aardsch bezit in de kampen gekomen waren; zij hadden daardoor geen "begin-kapitaal" voor den sluikhandel met de bevolking kunnen kweeken, in tegenstelling met de anderen, die alles wat zij van Java en Malakka met zich brachten ook behouden hadden; aldus nog over een complete uitrusting en andere waardevolle goederen beschikten. Deze werden grif van de hand gedaan en daarvan werd de bijvoeding betaald. Fantastische prijzen moesten voor de voedingsmiddelen worden neergesteld, maar kleren, schoenen, toiletartikelen enz. brachten ook navenant fantastische bedragen op. Zoo

waren de gastheeren, de oudere ingezetenen der kampen, de kapitalisten; "have-nots" de gâsten. Zij konden met goed fatsoen niet eens verkoopen wat zij van de bedeeeling gekregen hadden. Zoo bleven zij de paupers.

Dáárom hadden zij zooveel minder weerstandsvermogen; dáárom is ruim 80% van hen er onder door gegaan. Voor deze conclusie pleiten onweerlegbaar twee argumenten:

- a. Het relatief veel gunstiger sterftecijfer voor de Ambonneesche schipbreukelingen;
- b. de omstandigheid dat van de andere schipbreukelingen, die ex."Van Waerwijk", naar verhouding niét zooveel te Pakan Baroe overleden zijn.

De Ambonneezen hebben zich inderdaad het beste door de moeilijkheden weten heen te slaan. Ook zij waren als de naakte waarheid (na de chabar-angin der torpedo-ramp) te Pakan Baroe aan komen waaien. Ook zij hadden dus voor de handel geen kapitaal. Maar zij waren geboren rimboe-mannen, zij waren als marechaussees op patrouille in Atjeh en elders in den Archipel gewend geraakt aan het leven dat hun ook in de rimboe's van Pakan Baroe wachtte. Bovendien hadden zij dit op hun blanke vrienden voor, dat zij zich op de passers en in de kampongs heimelijk tusschen de Sumatranen bewegen konden, zonder dadelijk in het Koreaansche of het Japansche oog te vallen. Binnen den kortsten tijd waren de Ambonneezen dan ook de richards onder de gevangenen. Doch zij bleven... Ambonneezen! Kerels, met een hart van goud dat zij aan hun Koninkrijk hadden verpand; kerels, mannen, die waardig wisten te sterven als het moest, doch die even waardig te leven wisten; die lief en leed, maar vooral het leed met anderen deelen wílden. Niet altijd was het mogelijk om met de bijeengegaarde Japansche guldens veel eten bij te koopen. De contróle aan de Japansche wacht, het fouilleeren van de thuiskomende werkploegen was vaak zóó streng, dat er geen sprake van kon zijn ook maar iets binnen het kamp te krijgen. Wanneer de Nippen weer eens den kolder hadden, dan was het út met het contact daar buiten; dan werd ook de bevolking in het oog gehouden. Dan had men niets, maar dan ook niéts aan het papieren geld mi dan leden óók de kapitalisten honger. Dan werd er jacht gemaakt op ratten en op slangen en zóó was Oom Ambon wel, dat hij - terwijl de honger hem zelven uit de oogen keek het laatste stukje

geroosterd vleesch van den python dien hij ving zich uit den mond spaarde, indien hij wist of zelfs maar vermoeden kon, dat hij er een zieken makker mee kon dienen; deze ware blank, bruin, of zwart.

Zóó waren stuk voor stuk de Ambonnésche wapenbroeders. Geen wonder, dat op hun handel zegen stond, geen wonder, dat zij - als geheel genomen - er nog goed zijn afgekomen. Scherp waren zij in den handel, maar als zij gaven, dan gaven zij met milde hand.

Nogmaals, zij waren Ambonnéschen!

Wat het andere, het sub "b" genoemde argument betreft voor de hypothese dat de oorzaak van het hoogst sterfte-percentages van de Moko-Moko-menschen meer van materieelen, dan van moreelen aard moest zijn, kan worden opgemerkt, dat de eveneens te Pakan Baroe verzeild geraakte schipbreukelingen ex "Van Waerwijck" eerst te Singapore weer werden uitgerust. En die uitrusting bracht hun het geld op dat hen in het leven hield.

De uitzonderingen bevestigden natuurlijk ook dáár alweer den regel.

Dit dan is het "drama naar het leven" van zoovele vaders, zoons en echtgenooten; bloedverwanten, makkers en bekenden, die op den 16den September 1944 de haven van Tandjong-Priok achter zich zagen verdwijnen, om haar nimmer wéér te zien. Nu de Lezers, nagelaten betrekkingen misschien, van hun lijdenskelk hebben meêgedronken, dringt ééne vraag zich ongetwijfeld aan hen op: Op welke wijze is of kan met absolute zekerheid worden vastgesteld, wie met de ramspoedige draft zijn meegegaan, wie verdronken, of naderhand gestorven zijn?

Die zekerheid kan niet gegeven worden; nú niet en ook niet later. Afgezien van de bijkans spreekwoordelijk geworden slordigheid der Jappen, afgezien van de telkenmale gebleken fouten en verschillen in de lijsten die zij maakten, is er één factor in het spel waar zij géén schuld aan hebben en welke steeds ruimte laten zal voor twijfel: de valsche of gefingeerde namen door betrokkenen zélf bij hunne registratie aan den - naar wel verwacht werd - tijdelijken overheerscher opgegeven. Om opportunitéits-redenen, of uit overwingen van zeer persoonlijken aard, liepen er krijgsgevangenen onder een schuilnaam rond.

Met het geleide van de draft werd van Batavia een appèl-lijst meegegeven, die uiteraard met het schip naar de diepte is gegaan. Bij het appèl der overlevenden te Padang en naderhand in het drenkelingen-kamp IVB te Pakan Baroe, moest een officieele nieuwe worden opgemaakt, natuurlijk alléén van de aanwezigen. En dáár was het weer de vraag, of men onder den moreelen invloed van het gebeurde zijn echten naam, dan wel consequent zijn schuilnaam gaf; een ieder moest dat voor zichzelf weten. Op het geheugen slechts van de overlevenden werd onder eigen Leiding buiten den Jap om dus - een lijst van "vermisten" gecompilleerd. Dat de betrouwbaarheid dier lijst zeer veel te wenschen liet, dat men met die lijst der niet meer aan wal verschenen reisgenoten geen aanspraak op volledigheid kon maken, bewezen recente ontmoetingen hier op Java met reeds dood gewaande vrienden.

Van de medegegeven lijsten waren te Batavia duplicaten aangehouden. Of die duplicaten getrouwe copieën waren? Wé zal het zeggen! Met combineeren en deduceeren aan de hand van die duplicaten en de lijst van de geredden was in het algemeen wel na te gaan, wie er als vermist" moest worden afgeschreven, maar hoe menige vrouw wachtte na de capitulatie - omdat zij van het Roode Kruis niets had gehoord - op een brief van hém, die ook zelf niet meer kwam?

Later, wellicht over vele jaren, wanneer de opgaven van alle kampen, van alle torpedeeringen en van alle bombardementen binnen zijn, wanneer ook Vrouwe "Amacab" geëvacueerd zal zijn en de "Burgelijke Stand" weer naar behoren functioneeren kan, zal misschien, heel misschien zijn uit te vinden, of er niemand werd vergeten....

Epi loog.

Zonder daarmee ook maar in de geringste mate tekort te willen doen aan de gevoelens van piëteit en deernis voor talloos vele anderen die ons in deze jaren op den weg naar het onbekende zijn voorgegaan, vraagt de schrijver om het voorrecht een afzonderlijk herdenkings-woord te mogen wijden aan de makkers en bekenden, met wie hij gedurende de laatste anderhalf jaar vóór den Pacific-krig in de Stadswacht van Batavia geoefend heeft. Donkere wolken waren van het Europeesche strijd-tooneel naar den Pacific komen waaien en pakten zich boven onze hoofden samen. Het naderend onheil scheen niet meer te keeren. Landstorm en Militie werden in het geweer geroepen.

Het instituut der noodformaties in de Overheidskantoren, in de Scheepvaart en in den Handel, had de dienstplichtigen die anders als Landstormers en Miliciens dik in de garnizoenen zouden zijn gekazerneerd, om op het eerste noodsignaal de stellingen aan de kust en in de bergen te betrekken, op het race-terrein van het Koningsplein in Insulindes Hoofdstad saamgebracht. In een sfeer, sprankelend van geest, van humor en van scherts, maar tevens ook van goede kameraadschap, werd - in den beginne elken Zaterdag en naderhand ook vele malen in de week - trouw aan de militaire training meegedaan. Oorspronkelijk opgezet als een apparaat ter handhaving van rust en orde in de stad, wanneer het Leger èlders zijn roeping te vervullen kreeg, werd de Stadswacht later als onderdeel der weermacht ingelijfd en daartoe uitgerust. Automatische bewapening en stalen helmen; pantserswagens en ander rollend materieel. De oefeningen werden ingesteld op afweer van aanvallen van buitenaf en uit de lucht. Ook de Stadswacht was paraat om het gepantserd hoofd te bieden aan een vijand die het wagen zou Java's bodem te betreden, ook de mannen van de Stadswacht waren bereid huis en hof met volen inzet van het hoogste goed tegen een indringer te beschermen. Men was op alles voorbereid en toen de opmarsch der Japanners, éérst in Malakka en later op Sumatra niet meer te stuiten scheen, toen men op de Java-linie terug moest vallen, toen werd ook de Stadswacht gekazerneerd, om dadelijk dáár te kunnen worden ingezet, waar de defensie het eischen zou.

De vijand stond voor de poorten, koolzwarte rookkolommen van in

brand geschoten olietanks te Tandjong-Priok torenden ten hemel en werden door den wind over de stad verwaaid, waarboven de rook zwaar en onheilspellend hangen bleef. De atmosfeer was als met electriciteit geladen. Overall waren de stellingen betrokken; het vliegveld te Kemajoran, het haven terrein te Priok, de toegangswegen tot de stad; de bruggehoofden enz. Toen kwam het alarmsein voor de vernieling. Op Kemajoran de startbaan, het sein-station en de hangars; te Tandjong-Priok de kostbare radiomasten en andere werken opgeblazen. De houten vloot der Prauwenveren en van de K.P.M. in brand gezet; stalen schepen tot zinken gebracht. Het waren voortekenen van een snel-naderende beslissing.

Helios troonde onbetwist aan den hemel en zond zijn penetrante afmattende stralen uit zijn wolkenloos domein op de toch al reeds door het wangedrag van zoovele harer zonen vermoeide Moeder Aarde neer, maar voor Java's Noorderstranden had de dreigende, overmachtige vijand een rookgordijn gelegd en al was het toen nog niet bekend, hoe Karel Doorman's Mannen daarachter hun laatste heldenstrijd reeds gestreden hadden, toch werd gevoeld, dat uit die sombere, grauwe bank van kunstmatigen mist en nevel spoedig de grimmige Japansche oorlogs-monsters zouden doemen. Nadat natuurlijk eerst vanuit onzichtbare, veilige verten elke voorgenomen tegenstand ter kust voor de landingsdivisies met een projectielen-regen zou zijn gesmoord.

Het lot werd aanvaard.

De Stadswacht dekte het werk van de vernielings-ploegen. Bombardementen konden elk moment worden verwacht, die ook kwamen. Een licht bijen-gezoem uit het Noorden verried de nadering van de ook toen reeds verwenschte vuurroode bollen. Het zwol aan tot geronk en de escadrille werd zichtbaar als zilveren stippen die zich snel tot glinsterende streepjes rekten. Statisch, machtig en onweerstaanbaar verplaatste zich de V-formatie door de lucht. Eensklaps blafte het in de buurt van General Motors opgestelde luchtdoel-geschut en braakte zijn granaat-kartetsen tegen de aanzwermende duivels los. Explosies hóóg boven de aarde, doch de rookwolkjes als witte parachuten, afstekend tegen het smetteloos azuur, bleven ver beneden de mechanische libellen maar hangen en verwaasden langzaam in den zwolven wind, tot zij geheel verdwenen waren. Te laag getempereerd.

Hoonend, onverstoorbaar in zijn eenmaal gekozen baan, vloog het eskader verder. De hond blaft, de karavaan gaat voort! Schoon wèl verwacht, kwamen ze tòch nog als een verrassing, die aluminium-geverfde bommen. Eerst horizontaal, flakkerend bij het tuimelen in het licht der zon en dan met den kop omlaag, druppelden ze uit de rekken, in hun val al sneller en sneller.

Zwaar gedreun, de luchtdruk voelbaar ..... en het hondje lot zwiigen gebracht, Dooden, gewonden, ambulances. De Zuiderweg versperd door een massa van verwrongen staal en draden als stoffelijk overschot van Radio-Holland's reuzen. Een troosteloze aanblik van chaos en verderf, de posten van de L.B.D. verlaten!

5Maart 1942...

Onder de flamboyants aan het einde van den Priokweg stond de radiowagen der Stadswacht verscholen. Plotseling, geheel onverwachts: bevel (Ok terugtrekking op het hoofdkwartier. Batavia was tot open stad verklaard en zou binnen enkele uren door den verachten vijand worden bezet. Zonder dat een Jap was gezien! Batavia, de geboorteplaats van zoovele Stadswacht-mannen, waar zij als kind op de straten speelden, waar zij hun schooljeugd hadden doorgebracht, waar zij in betrekking kwamen, waar zij gehuwd en vader geworden waren. Batavia, deze mooie, lieve stad, zou van den vijand zijn, zonder één schot op hem te hebben mogen lossen! De verslagenheid was groot. Mannen-tranen.....

Er wàren er die blijde waren dat het zóó geloopt was, die nooit iets voor het "militaire gedoe" hadden gevoeld, die meenden dat zij hier in dit rijke land gekomen waren niet om voor anderen de kastanjes uit het vuur te halen.

Beter bloode Jan, dan doode Jan!

Dezulkten waren er helaas óók, zij snelden weg, trokken schielijk het vermaledijde groene pakje uit en verschenen weer op straat in hun burger-pakeen, alsof zij nooit met die anderen iets te maken hadden. Boekan saja.... Ja, helaas, dezulkten waren er óók en het waren heusch niet zij alleen, van wie het tevoren was verwacht!

Maar het gros, de overgrootste meerderheid, voelde zich verraden. Het gerucht won veld dat, zooals in Holland, duistere krachten aan het werk waren. Men had vertrouwen in eigen kracht, in eigen moed; men vertrouwde evenzeer in de weermacht als geheel; de vijand zou geen vóet aan den grond kunnen krijgen! Waarom mocht om Batavia niet gevochten worden?

De Jappen stroomden binnen. Moest voor zóó'n vijand de vlag gestreken worden? Voor zúlke kerels daar?

De Stadswacht kreeg een nieuwe taak. Rólie-diensten onder de bevelen der bezetters. Als militair vernederd witte doeken om den hals als teeken van overgave, maar ter onderscheiding tevens van... soldaten! Zij vroegen door te mogen vechten. In Buitenzorg, Tjatter, Krawang, waar dan ook! Niet toegestaan; de loop der gebeurtenissen in de Stad vergde hun achterblijven. Een nieuwe vijand had zich voorgedaan. De roover! Eer viel er niet bij te behalen, doch de veiligheid der vrouwen en kinderen, zij woog zwaarder dan de militaire eer. De Stadswacht deed toen wat zij kon; de gemotoriseerde IVe Compagnie patrouilleerde met overval-wagens en militaire trucks, de andere Compagnieën per rijwiel en te voet. De wachten werden betrokken, gevangenis bewaakt. Het rampokken nam desondanks hand over hand toe; er moest krachtig worden opgetreden. Honderden werden neergelegd. Door een "noodlottig toeval" liep een overvalwagen in de benedenstad in mortiervuur van Japanners: dooden en gewonden. Niet gegund te strijden en tóch gevallen! Een speling van het lot, maar er oorden nog véle volgen ....

Eensklaps werden de Jappen achterdochtig; zij voelden zich in hun strijd in het achterland niet zeer behaaglijk meer met zoo'n modern-bewapende politiemacht in den rug. De motorwagens werden in beslag genomen, de Stadswacht werd ontbonden en naar huis gestuurd, doch de mannen der IVe Compagnie, ingekwartierd in het gebouw der Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij aan het Koningsplein, werden vast gehouden; met bloedend hart werden de wapenen afgedaan. Die Wapen nieder! Alles op één hoop gesmeten; de repeteer-geweren, de Mausers, Tommy-guns en mitrailleurs. Practisch alle nog met een schoonen loop.

Onderhandelingen waren gaande; of de Stadswacht nóg dienst zou

blijven doen met blanke wapens en wat stokken. De Commandant der Stadswacht verscheen op het tooneel. Hij hield in vlammeende woorden voor de Compagnie een rede ter aanwring van de mannen om onder de gegeven omstandigheden toch hun plicht te blijven doen.

Mannen!

De vuurwapenen zijn U uit de hand genomen, omdat Uwe vaardigheid nóg wordt gevreesd! Maar óveral in deze veste loeit een woedende menigte en bedreigt het leven van onze vrouwen en kinderen. Gij zult tegen die bende op moeten treden, niet meer met Uw Tommy-guns, nóch met Uw pistolen. Gij zult daarvoor klewangs krijgen, of een politie-stok! Maar gij zult níet versagen. Uwe makkers boven, daar in de bergen, houden stand. Nóg zijn wij niet verloren! Mannen! Gij zult U niet verkleeden. In Uw eerekleed gaat Gij de rampokkers te lijf met de klewang in de hand én desnoods als het moet: met de bloote vuisten!

Het manuaal hij deze laatste woorden - waarvoor hij te dom was om ze te snappen - werd door den Jap verkeerd begrepen. Insteede van op de rampokkers te worden losgelaten, werd de Compagnie prompt.... knijp gezet! Zij stond er reeds voor áángetreden! Van de binnenplaats van het N.K.P.M.-gebouw werd zij naar het Hoofdbureau van Politie "gedirigeerd". Uitgejouwd, gehóónd, door een joelende menigte, door dezelfde menigte misschien die daar op dezelfde plek aan het Koningsplein eens per jaar in veiligheid en vree, onder bescherming van de rood-wit-blaauwe vlag, het Passar-Gambir-feest, het volksfestijn par excellence, gevierd had. Onder het Japansche gewapende geleide bewoog de Compagnie zich zwiingend voort.

De eerste schreden op den lijdensweg.....

Zaterdag-middag, 7 Maart 1942.

Opééngepak in de cellen van de P.I.D. daar aan het Koningsplein waar vroeger in militair verband geoefend was, werd achter de tralies op het verdere lot gewacht. In den nacht wonden de gevangenen "uitgelaten" en kregen het grasveld als verblijfplaats aangewezen. Onder bewaking van Japansche wachten met de bajonet op het geweer.

Zondagmorgen bleek, dat ook reeds het Europeesche deel der Stadspolitie - de Commissarissen en Inspecteurs - daar verzameld zat. De Stadswacht-Officieren werden uit hunne huizen opgehaald. Zondag den geheelen dag, Zondag - Maandag den geheelen langen nacht lagen de mannen op het gras te wachten. Al dien tijd geen eten; drinkwater mocht aan de kleding worden afgetapt, onder toezicht van een Jap. Verslagen, ontmoedigd, moreel gebroken bij het bericht van Indië's capitulatie! Stelling Bandoeng toch gevallen. Binnen de vijf dagen.....

Verraad! Verraad! Maar van welke zijde?

Maandag-morgen 9 Maart, kwam er een teekening in den opzet van de Jappen. De (overgebleven) Chineesche en Indonesische Stadswachters werden uitgepikt. Het uniform uit! In sarongs of in hun onderkleeding mochten zij naar huis. Ook enkele jongens van kennelijk-gemengd. bloede. De blanken werden bij elkaar geranseld en spoedig waren zij op weg naar de benedenstad. Langs Rijswijkstraat en Molenvliet, langs de Japansch-bevlagde buurten werd de gevangenis bereikt op Glodok.

De tweede étappe op den lijdensweg.

Hoeveel etappen nog?

Vierentwintig uren van de vierentwintig achter de tralies, met uitzondering van een kwartier voor een gemeenschappelijk gajoengbad.... en een cigaretje. Als exeptie op den (bezettings)-regel moge hier over de voeding gezwegen worden. Het is alweer te lang geleden. Vergeten, maar niet vergeven!

Inspecties van Nippon's Hoofdofficieren.

De eerste Japansche leugen:

"In a few days you'll be free again"....

Donderdag-morgen 12 Maart weden de 86 Stadswachters en hun 13 officieren in de ro kamer bijeen gejaagd. Goudgekraagde Jappen en een tolk. Een lange toespraak in het Japansch, door den tolk in het Maleisch

vertaald.

Het criterium,

Uwe officier. krijg. 24 uren de tijd om in de stad Uwe vrienden aan te zeggen, dat zij morgen-ochtend om 9 uur zich hier aan de poort moeten laten registreren. Komen deze, Uwe officieren niet terug, dan wordt Gij allen gefusileerd en ook Uw kinderen.

De officieren deden hun laatste plicht als militair. Zij kwamen natuurlijk terug en met hen de honderden Stadswachters die op vrije voeten ware. De mannen van de IVe Compagnie waren in uniform gevangen; de anderen kwamen in burger-kleding, maar ook zonder verschoning. Zij kwamen immers om zich te laten "registreren".....

Als muizen in den val gelokt, zaten zij dra achter de tralies.

"But in a few days you'll be free again!"

Dal was 13 Maart 1942.

Twaalf dagen later de historische optocht Glodok-Struiswijk. Terug langs Molenvliet, Rijswijksestraat en het Koningsplein. Bange schichtige, nog loslopende mannen-gezichten aan den kant van de straat. Jongens en meisjes fietsen de Japansche geleiders van de sokken in hun ijer, om zooveel mogelijk "huisadressen" uit den stoet te visschen.

In Laan Holle, den Soendaweg en Javaweg wordt het resultaat al zichtbaar. De burgerij gealarmeerd . loopt de huizen uit.

Oranje-Nassau-Boulevard!
Een zegetocht..... niét van de Männen!
Maar van de vrouw!

Zij stoorde zich niet aan de Jappen, zij liet er zich gerust voor trappen, als zij haar ongeschoren man maar wat toe kon stoppen.

Glodok-Koningsplein

männer-moed geen schijn

Oranje-Nassau-Boulevard
 Triomf van 25 Maart
 Revolvers negeerend
 Bajonet trotseerend
 "Moed, Beleid en Trouw"
 Verdiend door Neerland's Vrouw!

Dit was het kreupel-dichtje dat op Struiswijk bij een wedstrijd in rijmelarij den eersten prijs verwierf. Literair niet van zoo veel waarde, maar de geest was onberispelijk goed getroffen. De woorden *waren een ieder uit het had gegrepen*.

Struiswijk bleek bij aankomst van de Stadswacht, vooraf gegaan door de politie, reeds bewoond door vele burgers van de Maatschappij. Hoofd-ambtenaren en particulieren, kopstukken van Scheepvaart en van den Handel. De Stadswachters voelden zich als militair dan ook in vreemd gezelschap. of omgekeerd: als vreemde eenden in de bijt. Waren zij nu krijgsgevangenen, of geïnterneerden?

Het verlossende woord werd door den lap gesproken! Omdat Batavia tot open stad verklaard was, omdat om Batavia niet was gevechten, omdat de Stadswacht als geheel niet aan de defensie "schuldig was", omdat de Stadswacht slechts politie-diensten had verricht net als de stads politie, dáárom zouden de Stadswachters niet als krijgsgevangenen, doch maar als burger-geïnterneerden behandeld worden. Het verlossende woord voor enkelen, de meesten voelden zich als militair weer in den nek gezien. Waren zij geen militairen? De Landstormers en Miliciens, warm dié geen burgers dan? Als zij krijgsgevangenen zouden zijn, waarom de mannen van de Stadswacht niet? Waren zij, de Stadswachters, niet evenzeer dienstplichtigen als die anderen?

Zóó dacht Jan Staväst.

Doch bloode Jan was zeer gelukkig. Geen kans nu dus, om als krijgsgevangene te moeten werken, om als krijgsgevangene naar de mijnen te gaan, om als krijgsgevangene te worden weggevoerd. Misschien ter uitwisseling voor Japanners, maar misschien ook om te worden..... getorpedeerd!

Zoo dacht Bloode Jan al in het begin van de bezetting. "Mij niet gezien als krijgsgevangene!".

Twee en twintig volle maanden werden Struiswijk's hooge wallen slechts van den binnenkant aanschouwd. Bridge-drives en schaakconcoursen. Studenten in de Japansche taal... Gekraak: over lag's en tweede ronden, over de "benkel" en landverraders, over pisangs en vette hapjes, ja over Kéist-pakketjes; en over de náoorlogsche politiek! Twee en twintig maanden lang en toen naar Bandoeng; in Januari 1944. Nóg meer vogels van diverse pluimage; in gesloten kooien uit alle windstreken angevloogen. Ook vele gróene vogels. Landstormers, Miliciens, zoowaar ook Beroeps-soldaten. In-een-burger-intemeeringskamp....

Maanden gingen voorbij met veel inspecties. De overweldigiger oordeelde het nuttig voor "den goeden geest der geïnterneerden" werkgelegenheid te verschaffen. Niet meer uitsluitend in de.... keuken. Een fietsen-reparatie-atelier, een spinnerij en een zagerij. Het léék er nog niet op, dat de Nip op zijn laatste kromme beentjes liep, zooals het gerucht steeds wilde. Camouflage! volgens optimisten....

Onverwachts een oproep aan de mannen van de zee; ren de Marine én van de Koopvaardij. Kort daarop aan militairen die tusschen 8 December '41 en 9 Maart '42 hadden dienst gedaan; maar óók de L.B.D. ! Dús óók de Stadswacht!

Eindelijk gerechtigheid! Ik geef me op! -riep Jan Stavast; hij deinsde er niet voor terug zijn lot in eigen hand te nemen. Hij was toch militair?!

Máan niet gezien - dacht de andere Jan. Hij dorst het niet eens te fluisteren; bang te worden verraaid door z'n kammeraad. Máan krége ze niet als krégsgevangene. Terima-kasje-banjak! Ikke wèrrek nie voor de Jap. Als 'k wèrrek dan werrek ik voor m'n éges. In de keuke, of in 't hospetaal. Dáar zit wat in! En als 'k niet in de keuke; of in 't hospetaal ken wèrreke, dan wor'k pesjènt! Maar krégsgevangene, nooit niet! Die andere daar, die benne mesjokke, of die doen 't om 't voer als wat de Jap hun heb beloof. Omdat ze motte wèrreke. Maar ikke, ikke doen nie. Strakjes, als we de oorlog gewone hebbe, dan geef 'k ze an, alsdat ze landverraaiers benne, offe als kollaberátors vanwege uitsloofe foor de Jap! Nee hoor,

mààn niet gezien.....

Zoo dacht Bloode Jan hardop.

Inderdaad, de voeding Mrt wat beter, daar in het burger-kamp. Maar werken behoefde niet, als men het zelf niet wilde. Als krijgsgevangene móest men wel.

En ook Jan van de Stadswacht gaf zich op en hij ging tóch. Eind Juli en begin Augustus '44 per Niptour naar Batavia terug, maar Goddank niét weer naar Struiswijk. Tachtig had hij van die tent en bovendien zaten er al 1300 sterren knijp. Jan kwam terecht in het Xe Bat. En Jan's hoofd werd ceremonieel kaalgeschoren.

Hij was nu krijgsgevangene en hád zijn zin!

Wat hem vèrder overkwam werd reeds in beeld gebracht en als hij tot hèn behoren moest die hun graf in het natte duister vonden, dan wel tot hen die daar te Padang, of daar waar mensch en tijger samen woonden eenzaam en verlaten in eeuwige ruste liggen, dan zij met dit geschrift voor hem een daad verricht van posthume hulde. Hulde, voor den ongestreden strijd waaraan hij tóch ten onder ging, omdat het zóó voor hem geschréven stond. Ongestreden is de strijd gebleven waarvoor hij zich had opgemaakt, waarvoor hij zich in het hamas stak, om zegevierend thuis te komen; maar waarin hij ook - als het niet anders mocht - voor Vaderland en zijn Vorstin had willen sneven.

En als hij de Grootte Reis aanvaarde met op zijn lippen nog de vraag waarom het hem niet was gegeven den grooten strijd te strijden, dan roepen wij hem van hier na dat hij tóch zijn leven voor Land en Volk gaf. Hij moge weten, net als wij, dat niet "verraad" maar strategie hem in handen van den vjand speelde. In een personeelsorgaan van een van Neerland's grootste Maatschappijen werd een artikel gereproduceerd uit het - Mirabile dictu - Austrálish blad "The Bulletin".

Het Burma Incident. De militairen, waaronder het Hoofd der Australische Generale Staf en General John Iavareck (Bevelhebber van de 7e Divisie) waren er van overtuigd, dat het behoud van Burma c.q. het openhouden van de Burma Road, van vitaal belang was.

Dat het behoud van Burma een groot voordeel zou zijn geweest kan ieder raden. Het zou tienduizenden Geallieerde levens hebben gespaard en de oorlog zou aanmerkelijk zijn bekort.

Na den val van Singapore was de Pacific-War-Council te Londen het er echter over eens, dat het behouden van Burma en Australië het prijsgeven van NEDERLANDSCH-INDIE betekenen zou. Dit beduidde voor de HOLLANDERS dat zij zonder strijd hunne bezittingen prijs zouden moeten geven én het offeren van hunne vrouwen en kinderen.

De Hollanders verzetten zich dan ook hevig tegen dit besluit. Zij wilden vechten, doch moesten uiteindelijk er in berusten.

"The Dutch were bitterly opposed to this; they wished to fight, but in the end they must agree."

Alsjeblieft! Jijjap!

Jan Stavast behoorde tot dezelfde Nederlanders die op zee en in de lucht zonder aarzelen hebben gedaan wat hun veroorloofd was. Misschien schaamde hij zich er voor niet bij hèn, maar bij de Landsoldaten, bij de Stadswacht ingedeeld te zijn. Maar nu weten wij met zooveel zekerheid uit onverdachte en onverwachte bron, dat óók het Koninklijke Nederlandsch-Indische Leger, waar de Stadswacht een onderdeel van was, zijn plicht gedaan zou hebben, indien niet de strategie zich daartegen had verzet!

En wat de waardeering betreft in hogere militaire kringen voor de Bataviasche Stadswacht in hare vetrichingen welke haar wèl waren toegestaan, mogen de volgende anecdote ter illustratie dienen:

Eind September '45.

Het enorme Djohor-Bahru Hospitaal bij Singapore lag vol met vroegere Nederlandsche krijgsgevangenen, ook uit Pagan Baroe. Een bekend Generaal-Majoor die óók door had willen vechten, die van West-Java desnoods een tweede Bataal had willen maken en die na zijne krijgsgevangenschap alweer in functie was, kwam op bezoek en maakte met de patiënten joviaal een praatje. Opmerkelijk ging hij de bedden langs. De mannen lagen nu op matrassen, met hagelwitte lakens. De Generaal nadert. Een herstellende komt van zijn bed en springt - in zijn wijde hospitaal-pyama waarin wel 2 ex-P.O.W.S met oedeem tezamen hadden kunnen staan - in de

de houding. Stram en stil. Hij was het na bijna 4 jaar non-actief nog niet verleerd. De Generaal trad op hem toe.

Generaal: Landmacht of Zeemacht? (Alsof er nooit een Luchtmacht had bestaan)

Patiënt: Men zegt Landmacht, Generaal.

Gen: Waarom "men zegt"?

Pat: Stadswacht, Generaal!

Gen: Waar

Pat: Batavia, Generaal.

Gen: Maar de Stadswacht was toch een onderdeel van de Landmacht?

Pat: Nooit geweten, Generaal.

Gen: Is je dat dan nooit door je Commandant gezegd?

Pat: Gezegd wel, Generaal, maar er werd altijd zooveel gezegd! Toen het er op aankwam was ik politie-agent.

Gen: (glimlachend) O, bedoel je dat!

Pat: Jawel Generaal.

G.: Je behoef je er anders niet voor te schamen!

Pat: Anders niet, maar nu toch wel, Generaal!

Gen: Hoe bedoel je dat?

Pat: Precies zoals ik het zeg, Generaal.

Gen: Zeg het dan eens in andere woorden!

Pat: Om U te dienen, Generaal. Ik heb geen jip bij Mozes op tafel mogen sturen, Generaal

Gen: (lacht hartelijk) Kerel, wees er van overtuigd: jullie hebt verd.... goed werk met de rampokkers gedaan; zonder jullie zou heel

Batavia zijn uitgemoord! En jij, jij bent een militair....

Pat: Jawel, Generaal. (het brokt 'm in de keel)

Gen: Hoe ben je hier gekomen?

Pat: Getorpedeerd, Generaal!

De Generaal keek hem bedenkelijk aan; een handdruk, en hij liep verder. De patiënt "op de plaats rust". Hij boog het hoofd; en dan starend op den vloer: Zonder-ons-de-heele-zaak-daar-uitgemoord! Een visioen van vrouw en kinderen; ook van zijn makkers die er niet meer waren. Hij ging weer liggen, want nog had hij tapiocabeenen. Het gelaat verborgen in het zachte kussen....

De Stadswacht kon het dus! Toen! Nu helaas niet meer. Zij werd - na

een smadelijke burger-interneering - in krijgsgevangenschap gedecimeerd. De besten van de besten zijn heengegaan, maar hunne nagedachtenis zal bij het restant in hooge eere blijven. Zij zullen in tijden van nationaal herstel een lichtend voorbeeld zijn en de toorts die zij ons overreikten zal den weg verlichten die wéér gegaan zal worden bij het bazuingschal: Het Vaderland in lood!

Als Ge zoo vele goede vrienden om U heen hebt zien verdrinken, als Ge een periode achter U afgesloten ziet waarbij geen dág voorbij ging of een kameraad werd naar zijn graf gedragen, als Ge ook zélf enkele malen op het randje van Uwe ongedolven groeve stond, dan krijgt Ge een andere kijk op het aardsche leven dan vóór den oorlog mogelijk was. Den Allerhoogste knielend voor ho altaar dankend voor de les, méér nog dan voor het behoud van 't leven bij zoóvele kansen het te verliezen, voelt Ge U een ander Mensch geworden.

Als Ge terug denkt aan wat in een - achteraf beschouwd - zoo korte spanne tijds een overstelpend leed werd meegemaakt, als Ge weer aan den vader en twee zonen denkt die daar tegelijk verdrinken, aan de broers die elkander vonden om weer wreed van elkaar te moeten gaan, van wie één te Padang, de andere te Pakan Baroe .... en een derde in Thailand ten grave ging, aan de twee zusters die ieder hun besten man, hun broer en ook hun zwager moesten verliezen, als Ge het portret in handen neemt van Uwen braven, goeden vriend, die van den dokter hoorde dat hij sterven zou, die zich wetend een kind van God - twee dagen vóór zijn verscheiden eigenhandig op een vod aan zijn geliefde vrouw en kinderen schreef om hun zélf te zeggen dat hij de Vrede hier op aard" wel niet beleven zou, maar toch in vrede heen zou gaan en als Ge met zóo'n foto voor U óók aan het jongste, lieve schatje denkt dat steeds maar vragen blijft: Mams, wanneer komt pappietje terug? - er is nu toch geen oorlog meer?... wanneer Ge aan zúlke smarten denkt, dan let Ge niet op kleinigheden, dan stapt Ge ook over gróótere dingen heen, waar Ge U vróeger stóóten zoudt.

Dan kláágt Ge niet over niet, of half, of misschien tóch wel ontvangen Ronde Kruis-pakketten, dan vloekt Ge niet wanneer Ge langs verwoeste straten in den regen wachtend op een lift, door Uw eigen van U gejaften

wagen - nu met een uniform aan het stuur die vreeselijk haast heeft - van het hoofd tot de versleten canvasschoenen met slijk gezegegend wordt; dan vervolgt Ge tóch vrolijk-fluitend weer den weg.... die naar de RAPWI leidt en Ge vloekt ook dáár alweer niet meer als Ge ander. met "prioriteit" evacueeren hoort. Dan zijt Ge tevreden met wat Ge hebt en wat Ge niet meer hebt. Met wat Ge niet meer hebt van voor den oorlog, maar ook.... met wat Ge niet meer van de bezetting hebt. Ge vindt alles beter, alles mooier, dan wat Ge in krijgsgevangenschap gekend .... en niet gekend hebt!

Ge spiegelt U zachter dan voorheen; nu niet meer alleen aan hèn van wie Ge meent dat zij het beter hebben; Ge tracht met dien spiegel ook den balk uit Uw eigen oog te kijken. Ge vergéeft ook lichter dan voorheen; en Ge vergeeft het ook U-zelven weer, wanneer Ge jegens den vijand niet consequent kunt zijn! Ge leert anderen moeilijkheden kennen en Ge zijt bereid tot helpen. Ge doet niet meê aan na-oorlogsch-geroddeld en Ge bemoeit U alleen met eigen zaak .... zoolang om het andere niet wordt gevraagd.

En als Ge dan eerlijk meenen kunt, dat Ge van Uzelven hebt gemaakt wat er nóg van te maken valt, dán.... dan moogt Ge, als Diogenes met een lantaarn in de hand op klaarlichten dag, in kampen, op passer-atoom, of in kantoren naar menschen lopen zoeken. Maar als Ge daar geen zin in hebt, omdat Ge - bijna 25 eeuwen wijzer dan Diogenes - van te voren meent tóch tevergeefs te zullen zoeken, dan blijft Ge een enklken keer eens thús en Ge maakt wat tijd voor Uw gezin; al zit Ge nog steeds gescheiden in een kamp!

Ge neemt een kist om op te zitten en nog een andere om op te schrijven en Ge bezondigt U aan een stukje oorlogs-geschiedenis, om zelf niet te vergeten wat ge hebt doorgemaakt. Ge leest eens over wat Ge hebt geschreven en Ge ontdekt, dat Ge in een oude fout vervallen zijt; dat Ge hier en daar weer scherp waart en dan betrapt Ge er Uzelven op dat het wel eens een pietsje kif kon zijn geweest, die U naar de karwats deed grijpen. Kif! over C. & C., over die jeep, of over die mode lipjes en de rest...

Maar Ge vindt het jammer het weer te schrappen, omdat zich anders niemand aan die stekelen prikken zou. En daarom denkt Ge maar liever aan wat anders. Aan comed-heef, die U niet meer lust en Ge vergeet dat het

toch nog niet zoo èrg lang is geleden dat Ge er wel geen moord, maar toch zeker een diefstal voor hadt begaan!

Of Ge overpeinst - desnoods, als het niet anders kan, onder het genot van een fijn sigaarje of van een ijskoud glaasje bier (wanneer die weer te krijgen zijn) - Uw jeugd en Ge herinnert U wat Ge heel vroeger leerde; op school, of op de H.B.S., of op het Gym. Ge bladert wat in oude boeken (als de Jap ze niet verslond) en op vergeeld papier, waar de motten reeds aan knaagden, ziet Ge nog nauwelijks leesbaar staan:

Fas est ab hoste doceri
Het is goêd om zelfs van een vijand te leeren!

Of Ge neust, met Uwe intusschen opgegroeide kinderen - die Uw gezag al bijna zijn ontwend - in een bundeltje gedichten en dan wordt Ge vlotter dan weleer getroffen door wat de dichter meende, wanneer bij schreef,

Met schade en schande wordt men wijs,
Jawel! met dien verstande,
Dat men de schade stelle op prijs,
En God dank' voor de schande!

Maar wie de schaë zichzelf verheelt,
Van schande niet wil hooren,
Wordt door de les hem toebedeeld,
Nog dômmer dan te voren!

De Genestet.

